

LIIVI RAHVAUSUNDIST JA FOLKLOORIST

Kristi Salve

TEESID: Liivi rahvausundi kohta on ilmunud nende vaimse pärandi kojuja ja uurija Oskar Looritsa viieköiteline käsitus, kuid selle osade põhjalikkuse aste on erinev. Kriitilist ülevõtte vajavad nii teose fragmentaarseks jäänud viimased kui ka põhjalikumalt läbi töötatud esimesed osad, kus uurija on olnud liiga subjektiivne. O. Looritsalt pärineb ka rahvalaulude väljaanne kommentaaride ja lisadega, samuti rahvajutukataloog, artiklitest kõnelemata. Ent huvitavat materjali on talletatud 20. sajandi viimase veerandini välja. Hilisematest töödest on olulised mitmed tekstipublikatsioonid, eriti vanasõnade teaduslik väljaanne, samuti uurimused lauludest ja rahvakalendrist. Pika aja vältel eri keeltes ilmunud käsitlusi ja erikeelsete tõlgetega materjalipublikatsioone on raske kasutada, pealegi on veel palju publitseerimata ainet. Artikli eesmärk on koondada varasem, O. Looritsa poolt olulises osas kokku võetud aines, lisada hiljem kogunenud teadmine ja esitada seda juba 21. sajandi vaatenurgast. Alustatakse historiograafiast, edasi kulgeb vaatlus žanriti. Rahvausundit on põhjalikumalt vaadeldud seoses muistenditega, kuid mõnevõrra ka muude liikidega. Silmas on peetud liivi-läti folkloorisuhteid, aga ka suhteid Eesti, eriti Saaremaaga. Suhetes Eestiga on puudutatud liivi-kuvandit eestlaste seas. Tähelepanu on pööratud ka pisirahva pärimuse spetsiifikale.

MÄRKSONAD: kogumine ja publitseerimine, liivlased, muinasjutud, muistendid, mõistatused, Oskar Loorits, rahvakalender, rahvalaulud, suuline ja kirjalik, uskumusolendid, vanasõnad

SISSEJUHATUSEKS JA ÕIGUSTUSEKS

Tundub asjatu või lausa jultunud kirjutada pärast Oskar Looritsat eriti liivi rahvausundist, aga ka folkloorist, ja seda nimelt eesti kee-

les, kui meil üsna hiljuti on ilmunud uustrükis O. Looritsa *Liivi rahva usund* I–III (LRU 1998) ja esmakordselt *Liivi rahva usund* IV–V (LRU 2000). Ometi julgen arvata, et see pole päris mõttetu paberiraiskamine. Kuigi O. Loorits oli väga andekas inimene (Walter Andersoni tunnistus), valmisid kõnealuse suurteose esimesed köited juba 1920. aastate lõpul, aga viimaste osade kohta võib väita, et need ei valminudki kunagi, vaid jäid lõpetamata käsikirjade või korrastatud materjalina praktiliselt seisma. Eksiilis ei jõudnud ta nendega suuremat edasi tegelda. Järelikult võib üks põhjus praeguse artikli kirjutamiseks olla see, et eelduspäraselt on möödunud aastakümned ometi midagi uut toonud – rohkem küll tõlgendusi muutvalt kui põhimõtteliselt uut uurimisainestikku lisades. Samas ei ole asi ka selles, et inimkond on vahepealse aja jooksul tarmaks saanud. Erinevaid arvamusi oli juba siis, kui O. Loorits oma tööd kirjutas, neid on tekkinud ka pärast teda. Pole ju seepärast õige, kui Oskar Looritsa sugestiivselt esitatud seisukohad jääksid igavesti ja igal üksikjuhul ainuhäälselt kõlama. Liivlaste vaimse pärandi uurimisel on tema juhtiv osa nagunii vaidlustamatu.

On päris kindel, et kes tahes kus tahes ja millal tahes kirjutab liivlaste rahvausundist ja folkloorist, ei saa ta mööda O. Looritsast. Käeolevagi artikli aluseks on põhiliselt tema kogutud ja suures osas tema publitseeritud materjal. Paljuski on saanud toetuda ka tema kokkuvõtetele ja üldistustele, tema otsitud võrdlusmaterjalile jne. Mõnigi kord ei saa O. Looritsa järeldusi siiski jagada, sest just tema enda esitatud materjal tundub kõnelevat hoopis midagi muud. Selistel puhkudel olen läinud oma teed, vajaduse korral suure eelkäija seisukohtadele kas või vastandudes.

KOGUMISE JA UURIMISE AJALUGU

Liivlased, kes asustasid kunagi ulatuslikke alasid Vidzemes ja Kuramaal, kadusid suuremalt osalt oma territooriumidelt ammu enne seda, kui tekkis rahvaluuleteadus. Jäi ainult rahvusvaheliselt käibel olnud nimi erinevatel aegadel erinevalt piiritletud ulatuslikule piirkonnale. Viimati oli see tarvitusel Tsaari-Venemaa Põhja-Lätit ja Lõuna-Eestit hõlmava kubermangu nimena.

Liivimaa liivlaste vana emakeele kandjad püsisid teatavasti väikese kollektiivina kõige kauem Salatsi vallas – 19. sajandi kolmanda veerandini. Sealseid liivlasi jõudis veel esimese ja ainukese teadlasena külastada Anders Johan Sjögren (1794–1855), soome päritolu Peterburi akadeemik. Tema 1852. aastal keelenäidetena kirja pandud mõistatused (arvult 88) ja mõned kõnekäänud ongi kõik, mida jõuti üles kirjutada Liivimaa liivlaste folkloorist. Kui räägitakse liivi rahvaluulest ja usundist, mõeldakse selle all järelikult Kuramaa liivlaste vaimset kultuuri, mille talletamist A. J. Sjögren samuti alustas. Pärast tema surma usaldati poolelijäänud töö jätkamine teisele Peterburi akadeemikule, Eestist pärit Ferdinand Johann Wiedemannile, kes – loomulikult samuti keelenäidetena – pani Kuramaal ise kirja ja laskis ka oma liivlastest kaastöölistel Pētõr Prinzil (ka Prints; 1831–1899) ja Nika Pollmannil (ka Polman, Niks Polmanis; 1823–1903) üles kirjutada hulgaliselt vanasõnu, uskumusi, kalendrikombeid, rahvajutte, laule jm ning avaldas need koos A. J. Sjögreni kogutud materjalidega (Sjögren & Wiedemann 1861).

Et folkloristika oli tollal alles lapsekingades ja taotluseks polnudki koguda folkloori, vaid ainult näiteid liivi keelest (kapitaalse teose vastava osa pealkiri ongi ju “Sprachproben”, st keelenäited), ei kandnud akadeemikud eraldi hoolt selle eest, et saada pärimuslike, tänapäevases mõistes folklooriselt autentseid tekste. Nii leidubki raamatus palju suures mahus mitmesugust laadi tõlketekste kui liivlaste n-ö originaalloomingut. Piiblikatkendid on klassikaliselt olnud esimesteks tõlketekstideks paljudel rahvastel, samuti vaimulikud mõtisklused ja selge moraaliga jutud. Palju

Foto 1. Ferdinand Johann Wiedemann (1805–1887).

kahetsetavam on aga see, et peale niisuguste peaaegu obligatoorsete tekstide on tõlgitud isegi lätikeelsetest trükistest pärinevaid muinasjutte. See lahendus ei tulenenud endastmõistetavalt enam ajastu harjumustest. Tõlkemuinasjuttude asemel oleks siiski saanud hankida kas liivi rahvajutte või vähemalt rohkem andmeid uskumustest ja kombekirjeldusi. Viimaseid ju raamatus leidub ja praeguseski mahus moodustavad need selle väärtuslikema osa. Mitmesugused olustikulise sisuga laused keelenäidetena kasvavad jälle suhteliselt orgaaniliselt välja liivi keelest ja võivad folkloristlikust aspektist huvi pakkuda, sest fraseoloogia on keele ja folkloori piirnähtus.

Muidugi oli üks põhjusi tõlgete rohkele kasutamisele soov anda võimalus erinevate liivi murrete võrdlemiseks, mistõttu kõrvutatavad tekstid pidid olema vähemalt lähtekeeles identsed. Aga loomulikult ei tulene eri murrete tõlgete erinevused ainult vastava murde eripärast, vaid ka sellest, et tõlkijad on valinud erinevad väljendusvahendid, nii et loodetud eesmärki need tekstid ei saavuta. Kindlasti oli tõlketöö liivlastest keelejuhtidele vaearikam ja tulemus

Foto 2. Professor Emil Nestor Setälä ja magister Eemil Arvi Saarimaa 1912. aasta kogumismatkal paadis teel Pizä külla. Vilho Setälä foto. Soome Museovirasto virtuaalnäitus (<http://www.nba.fi/liivilaiset/>).

Foto 3. Noodakööied kuivamas. Ire. Foto F. Linnus 1939. ERM 880:9.

ei esindanud sugugi kõige paremini tollaegset tegelikku keelekasutust. Rahvaluule kirjapanemine olnuks lihtsam ja andnuks hilisemale folkloristlikule uurimistööle (aga ka lingvistilisele, sest rahvaluule on sageli säilitanud arhailisemat keelekasutust) tööpoolest hindamatut materjali. Paraku pole meie võimuses asju tagantjärele muuta. A. J. Sjögreni ja F. J. Wiedemanniga oligi esimene etapp liivi rahvaluule kogumisel-publitseerimisel lõppenud.

Ka 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul midagi olulist ei muutunud: liivi rahvaluulet jäädvustasid lingvistiliste uurimuste näitematerjalina põhiliselt soome keeleteadlased. Kindlasti soodustas folkloori ja rahvausundialase materjali kogumist asjaolu, et sel perioodil liivi-uurimustes kesksel kohal seisnud Eemil Nestor Setälä oli ise rahvaluulehuviline ja -uurija, kelle sulest pärineb muu hulgas monumentaalne uurimus mõistatusliku Sampo kohta. Temaga 1888. aasta kogumismatkal kaasas olnud Väinö Wallin-Voionmaa ilmutas veelgi avaramat etnoloogilist huvi ja publitseeris varjunime all ka väikese raamatu (Alho 1891). See oli mõeldud eeskätt esmase informatsiooni andmiseks hõimuhuvilistele, seal polnud

teadustööle omaseid viiteid jms. Ometi leidub selles jääva tähtsusega etnoloogilisi andmeid, samuti teraseid tähelepanekuid (nt see, et liivlaste uskumused-kombed meenutavad kord eesti, kord läti omi). Sellega võib ka praegu kogu hilisemat ja väga palju rikkalikumat materjali arvesse võttes vabalt nõustuda. Kindlasti avanebki niisuguse keeruka süsteemi, nagu seda ju on ühe rahva folkloor, omapära kõige paremini võrdlustes. Liivlaste puhul võivad viljakaks osutuda kõrvutamised ka kaugemate rahvastega, mitte üksnes eestlaste-lätlastega, kes on muidugi primaarsed. V. Wallin-Voionmaa õige järeldus võib praegu küll tunduda pigem eelduspärane kui üllatav, aga tal oli tunnetuslikku väärtust omas ajas – ning positiivne sõnum ka tänasele päevale. Me võime nimelt rahvausundi ja folkloori põhjal, nagu ka vaimse ja materiaalse rahvakultuuri muude tahkude põhjal, kõnelda liivlaste integreerivast osast Läti ja Eesti vahel.

E. N. Setälä 1912. aasta kogumismatka kaaslane Eemil Arvi Saarimaa tegi samuti sihipäraselt märkmeid liivi rahvausundi, kalendrikommete jms kohta. Need materjalid on uurijate kasutada olnud Eestis ja Soomes hoitavate masinakirjakoopiatena. Ühe osa kogutud materjalist kasutas E. A. Saarimaa ära lühikeses mütoloo-giat käsitlevas publikatsioonis (Saarimaa 1914). E. N. Setälä enese kirja pandud tekstid jäid kauaks käsikirja, need avaldati alles pärast Teist maailmasõda Väinö Kyrölä poolt, kes oli ka ise Liivi rannas käinud (Setälä & Kyrölä 1953). See päritoluaja poolest järgmine, mida võiks nimetada juhtkuju järgi Setälä-perioodi materjalikorpuseks, on juba palju suurema folkloristliku väärtusega kui A. J. Sjögreni ja F. J. Wiedemanni oma. Eriti ilmne on vahe juttude osas: E. N. Setälä kogu omad esindavad ehedat rahvapärast jutustamisstiili, kuigi süžee võib mõnikord pärineda kirjalikust allikast. Rahvausundilisele materjalile pöörati nüüd juba teadlikumat tähelepanu.

Murranguliseks sai nii kogumise kui ka uurimise vallas siiski alles 1920. aasta. Nimelt võttis tollal Tartu Ülikooli professorina töötanud soome keeleteadlane Lauri Kettunen suvisele kogumismatka liivi rannaküladesse kaasa oma üliõpilase Oskar Looritsa (1900–1961). L. Kettunen oli selleks ajaks väga suurte kogemustega keeleteadlane, kes oli uurinud mitmeid läänemeresoome keeli ja murdeid. Liivlaste vastu tundis L. Kettunen aastakümneid kestvat huvi. Tema

*Foto 4. Poiss kalakorviga seljas. Foto G. Ränk 1937.
ERM 793:53.*

livica suurimaks saavutuseks jääb kahtlemata mahukas liivi-saksa sõnaraamat, mis sisaldab muu hulgas usundilist terminoloogiat ning märksõnade all toodud näitelausetena ka uskumusi, vanasõnu ja muid lühivorme (Kettunen 1938), kuid selle kõrval ei saa unustada tekstivalimikku (Kettunen 1925). Peale selle on ta avaldanud mõned artiklid liivi mütoloogiliste terminite kohta (Kettunen 1922,

1927a, 1927b). Oma esimeses reisikirjas (Kettunen 1920) ja hiljem avaldatud korduvate retkede meenutustes (Kettunen 1960) on teadlane andeka sulega jäädvustanud aastatega üha hinnalisemaks muutuvaid andmeid tolleaegse Liivi ranna olustiku, kommete ja muidugi inimeste kohta. Tema matkamärkmed ja mälestused muudab mõnuga loetavaks huumorimeele ja tõsise missioonitunde segu.

Siiski, nagu juba öeldud, tuleb folkloristlikust vaatepunktist esmatahtsaks pidada seda, et Lauri Kettunen valis oma reisikaaslasteks just Oskar Looritsa. Entusiastlikult asus nooruke, tollal veel alla 20-aastane tudeng tööle. Ta leidis liivlastega hea kontakti algusest peale, ta võeti omaks ning sai isegi liivikeelse hüüdnime (ja oma liivikeelsete luuletuste autorinime) Vāldapā (Valgepea). Esimesele kogumismatkale järgnesid ridamisi teised. Eriti intensiivne oli kogumistöö doktoritöö valmimisele eelnenud aastatel 1920–1926. Edaspidi jäid kontaktid liivlastega hõredamaks, osalt muude aeganõudvate ülesannete, osalt komplitseeritud vahekordade tõttu Läti võimudega (Blumberga 2004).

Enda ja vähesel määral ka oma liivlastest kaastööliste (peamiselt tollaste liivi soost õpilaste) kogutu koondas Oskar Loorits hiljem Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) esimeseks juhatajaks saanuna selles arhiivis paiknevaks omaette fondiks Liivi Folkloor (LF). Liivi folkloori helisalvestised, mis tehtud 1920. aastail fonograafi ja 1930. aastail heliplaadistamistehnika abil, paiknevad siiski ERA helisalvestiste üldises kogus. (Olgu siinkohal ühtlasi märgitud, et muude rahvapärimuse kogujate varasemad ja hilisemad kirjalikud ülestähendused, samuti magnetofonisalvestused liivi folkloorist paiknevad muudes ERAs säilitatavates fondides.) Vanimate ja huvitavaimate seas tuleb neist esile tuua Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) kogus leiduvaid liivi rahvajutte, mis on eesti keeles kirja pandud liivlase A. Hermanbriki poolt (Salve 2000)).

1944. aastal Oskar Looritsa emigratsiooni kaasa võetud originaalmaterjalide ja uurimuste käsikirjad jõudsid Soomest tagasi alles pärast Eesti taasisiseseisvumist. Soome olid need koguja venna tahte kohaselt pärast tema surma hoiule antud. Nüüd on need taas Tartus, praegu Eesti Kirjandusmuuseumi koosseisu kuuluvas Eesti Rahvaluule Arhiivis. Suure osa enda kogutud materjalist jõudis Oskar Loorits ka avaldada, olgu siis liivikeelses originaalis koos tõlkega või ainult tõlkes (eesti keelde). Puhtakujuliste tekstipublikatsioon-

nide, millest suurim ja olulisim on rahvalaulude väljaanne (Loorits 1936), kõrval on ka tema uurimused alati väga näitetekstirikkad, sinna on sageli paigutatud kogu (või peaaegu kogu) asjakohane materjal. Parimaks näiteks materjalirikkast uurimusest on tema *Liivi rahva usund*, viieköiteline teos, millest esimese kolme osa (Loorits 1926a) alusel sai noor teadusmees 1927. aastal doktorikraadi, kuid mille viimased osad jäidki seisma. Siiski ei saa öelda, nagu poleks O. Loorits emigratsiooniaastail liivi-teemadega tegelnud. Ta jõudis avaldada ühe peatüki *Liivi rahva usundi* IV köitest, nimelt ülevaate ajaarvestusest ja rahvakalendri tähtpäevadest (Loorits 1951) ning põhjalikuma käsitluse ühest kalendrikombest, nimelt vastlasantidest (Loorits 1958).

Oma suurteoses on O. Loorits andnud süstemaatilise ülevaate liivi rahvausundist, võrrelnud liivi materjali teiste rahvaste omaga ja analüüsinud konkreetsete uskumusolendite ajalugu, pöörates suurt tähelepanu etümoloogiatele. Ühtlasi on see suurteos arvestatav ka materjalipublikatsioonina, sest sisaldab suurema osa selleks ajaks kirja pandud usundiliste muistendite tekstidest, samuti üsna palju muinasjutte, pajatusi, lühivorme ja muid rahvaluuletekste – kõik küll kahjuks ainult eestikeelses tõlkes.

Kuigi juba Esimene maailmasõda põhjustas liivlastele palju vintsutusi (vt nt autobiograafilist jutustust Kettunen 1925), millest kosumine nõudis aega, siis pärast Teist maailmasõda koos sellele eelnenud, sellega kaasnenud ja järgnenud okupatsioonidega paisati liivlased veel enam mööda maailma laiali: kes põgenes läände, kes viidi Siberisse, kes oli hukkunud, kes polnud veel pöördunud – ega

Foto 5. Oskar Loorits paneb kirja *Maarjale* jutustusi. Lõž-küla. Lauri Kettunen foto 15. juunist 1920. Soome Museovirasto virtuaalnäitus (<http://www.nba.fi/liivilaiset/>).

pöördunudki vahel – tagasi sõjapaost Läti sisemaalt või kaugemalt. Sõjasündmuste laastavat mõju ennetas mõnevõrra Eesti keeleteadlase Julius Mägiste Saksa okupatsiooni ajal korraldatud kogumismatk Liivi randa, mille tulemused ta hiljem emigratsioonis avaldas. Temagi väljaandes (Mägiste 1964) leidub nii rahvaluulet kui ka rahvausundialast ainekku. Oluline on J. Mägiste töö veel sellepärast, et on ajaliselt O. Looritsa omast hilisem ja fikseerib rahvaluule seisu vahetult enne Teisele maailmasõjale järgnenud pöördumatuid muutusi. Aga väsimatu J. Mägiste jätkas liivlastega tegelemist ka pagulasena Rootsis, kus ta keelejuhtideks olid liivi pagulased. Aastakümneid arhiivi seisnud materjalid on lõpuks avaldatud (Mägiste 2006).

Uued kogumismatkad algatas 1940. aastate lõpus Paul Ariste, kes oli küll pärast sõda nõukogude võimu poolt lühemat aega vangistatud, kuid lahti pääsenuna hakkas taastama soome-ugri keelte õpetamist ja uurimist Tartu ülikoolis. Muu hulgas alustas ta ka üliõpilasekspeditsioonide korraldamist Liivi randa – töö, mida jätkasid juba noorema põlvkonna uurijad, tema õpilased, sest P. Ariste ise keskendus üha enam vadja teemale. Üliõpilasedki panid kirja keelenäidetena rahvaluulet ja need kirjapanekud on hoiul Tartu ülikoolis. Mõnedest esimeste sõjajärgsete aastakümnete tudengitest saidki hiljem liivi keele uurijad, nt Eduard Vääri, kes juhendas juba arvukaid hilisemaid kogumismatku, või oma uurimistöös ka liivi keelt kasutavad fennougristid, nt Tiit-Rein Viitso, aga samuti kultuuritegelased, nt Tõnu Karma (vt ka Karma 1986), kes on aastakümneid ajanud liivi ja eesti asja Riias, emakeeleõpetajad jne. Selge on see, et ülikooliaegsed ekspeditsioonid avaldasid neile muljet, mida nad vahendasid oma õpilastele ja õpilaste õpilastele. Eesti Vabariigi ajal alguse saanud Liivi-huvi kandus niimoodi edasi läbi nõukogude aja taasiseseisvumiseni ja on püsinud seniajani. See huvi võimendus ja püsis Eesti Vabariigis 1920.–1930. aastail erksana tänu tõsiasjale, et Nõukogude Venemaal elavate hõimurahvastega lihtsalt polnud võimalik suhteid pidada. Samas on vaieldamatu, et alates 1970. aastaist, kui teadusliku fennougristika raames hakati korraldama paljude soome-ugri rahvaste folklooriansamblite esinemisi, on suur edu saanud just liivi kollektiive. Õeldu kehtib ka pärast Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist hõimupäevade ajal korraldatud kontsertide kohta. Kahtlemata on siin oma mõju ol-

nud intuiitiivselt selgesti tajutaval, kuigi teaduslikus mõttes võib-olla raskesti defineeritaval balti ühtsusel. Mingil määral tegelesid liivi rahvaluule kogumise ja uurimisega nõukogude perioodil ka eesti ja läti folkloristid. Eesti folkloristidest tuleb kõigepealt nimetada Herbert ja Erna Tamperet, kellest esimene on kirjutanud ka liivlaste muusikalist folkloori käsitlevaid artikleid (Tampere 1970, 1977). Läti folkloristid korraldasid Liivi randa ekspeditsioone, mille käigus kogutud materjalid on hoiul Läti Folklooriarhiivis (*Latviešu folkloras krātuve* = LFK).

Ei tohi unustada ka liivi kultuuritegelast Pētõr Dambergi, kes juba noormehena oli koostanud väärtusliku liivi lugemiku (Damberg 1935), milles oli suur osa folkloorsetel tekstidel. Nõukogude vangilaagrist vabanemise järel jätkas ta kõhklemata ning suure innuga tööd oma rahva kultuuri jäädvustamiseks, tutvustamiseks ja arendamiseks. Näiteks on väga suur ja mitmekülgne tema panus teadusliku väljaande *Liivi vanasõnad* (LV 1981) koostamisel. Muu hulgas pani ta selle töö käigus kirja suure hulga varem fikseerimata vanasõnu.

Kui käesoleva ülevaate autor 1970. aasta sügisel – küll turismirühma koosseisus – esmakordselt Liivi randa jõudis, oli liivikeelne külaühiskond juba lõpu künnisel, samuti nagu olid – suuresti seetõttu, et nõukogude võim takistas loomulikku randlaseelu elamist ja merelkäimist – välja suremas mitmed külad ise. Ometi innustusin – osalt loetud O. Looritsa teoste, osalt meile matkajuhiks olnud P. Dambergi isiku mõjul – liivi asjast ja võtsin juba järgmisel aastal ette kogumismatka. Selgus, et kalendrikommete kohta võis saada veel materjali, mis senikogutut arvestataval määral täiendas. Samuti õnnestus sel ja järgnevatelgi matkadel fikseerida mõndagi huvitavat muude rahvauskumuste kohta, kuid ka muistendeid, pajatusi ja vanasõnu (eeskätt kalendritähtpäevadega seotuid). Enne seda ja samal ajal jätkus eesti, läti ja soome keeleteadlaste kogumis- ja uurimistöö (Vääri 1959, 1971, 1996; Suhonen 1975), mis ju – nagu ülalpool varasemate keeleteadlastega seoses juba öeldud – on ühtlasi märkimisväärses osas folklooripublikatsioonid.

Et vaieldamatult laia silmaringiga ja uuenduste suhtes vastuvõtlikud liivlased olid suutnud samal ajal 20. sajandi lõpuni oma mälus säilitada nii palju vanapärast, on üks selliseid paradokse, millega folkloristid ju tihti kokku puutuvad. Siiski võime nentida,

et kuigi suure kaasaelamisega ja täie tõena võetav rahaaugujutt 1980. aastail, samuti detailne kirjeldus talvise nigulapäeva tava-dest jms on olulised, eriti kuna nad on fikseeritud heliülesvõtte-na, ei ole kogu Teise maailmasõja aegne ja järgne kogumistöö suut-nud muuta O. Looritsa tööga kujunenud üldpilti. Samas on võib-olla veelgi võimalik midagi teha seoses rahvusvaheliselt kasva-nud huviga eluloo uurimuse jms vastu, mis pole niivõrd seotud keele ja traditsioonilise elulaadiga, ja sellesuunalist tööd ongi juba teh-tud (Zirnīte 2002).

Historiograafia-osa lõpetuseks tuleb küll avaldada kahetsust, et kuigi liivi rahvaluuleainestikku on piisavalt palju trükitud avalda-tud, olgu siis keeleteaduslikes või folkloristlikes materjalipublikat-sioonides või näitetekstidena uurimustes, pole nende kasutajaskond teadlaste hulgas olnud kuigi arvukas. Kindlasti on selle üheks pea-põhjuseks keelelised raskused: hulk avaldatud tekste on esitatud peale originaalkeele paralleeltõlkena eesti või soome keelde, pare-mal juhul saksa keelde. Oskar Looritsa *Liivi rahva usund* sisaldab tohutu hulga tekste ainult eestikeelse tõlkena, mis aga ei ole läti ega teistegi rahvaste folkloristidele üldjuhul arusaadavad. Sama põhjus raskendab ka O. Looritsa ja teiste eesti folkloristide uuri-muste kasutamist, kuigi teatud abi võib olla eestikeelsete tööde lõ-pus leiduvatest saksa-, vene- jm keelsetest resümeekest.

RAHVALAULUD

Kuidas võiks lühidalt, kuid samas ometi olulist ja omapärast taba-valt iseloomustada liivi rahvalaule? Arvatavasti saab asjade sei-sust kõige selgema pildi, kui määratleme, mis liivlaste laululoomin-gus teiste läänemeresoome rahvastega võrreldes puudub. Liivlas-telt pole nimelt fikseeritud – ja ilmselt pole neil ka tuntud olnud – üht läänemeresoomlaste suurimaist kultuurivaradest, nende uni-kaalset panust maailmakultuuri varasalve – regivärsilist rahva-laulu (inglise keeles on kasutatud nimetust *runic songs*, vene kee-les *руническая поэзия*, mis mõlemad lähtuvad soomekeelsest termi-nist *runolaulu*).

Tegelikult oli runovärss rohkem kui lauluvorm. Soome 20. sajandi teise poole ühe silmapaistvama folkloristi, runolaulude ja lühivormide uurija Matti Kuusi sõnade järgi (Kuusi 1978) oli see kood meespidamist väärivate tekstide mälus säilitamiseks. Seda vormi kasutati peale laulude ulatuslikult ka loitsudes, vanasõnades, mõistatustes, muinasjuttude laululistes vaheosades jne. Mõnes Soome maakonnas, aga ka karjalaste siirdlates polnud selleks ajaks, kui hakati rahvaluule vastu huvi tundma ja seda koguma, runolaulu enam praktiliselt säilinud. Samal ajal aga tunnistavad nende piirkondade kalevalavormilised vanasõnad, et vormi oli kunagi kindlasti tuntud ja kasutatud ka lauludes.

Teisiti on olukord vepslaste ja liivlaste puhul. Nende vanasõnade hulgas kohtab runovärsse meenutavaid väga harva, ja Matti Kuusi on pidanud võimalikuks sellest järeldada, et neil rahvastel pole läänemeresoomlaste vana lauluvorm mitte ainult unustusse langenud, vaid seda pole kunagi tuntudki. Nimetatud rahvaste laulukultuur erineb aga tublisti ka omavahelises võrdluses. Vepslastel esineb mõneski žanris silmatorkavalt palju selliseid genuiinseid elemente, nagu algriim ja süntaktiline parallelism, millest viimane on tuntud peale läänemeresoome runorahvaste ka näiteks obiugrilastel, (põhja)komidel ja mordva rahvastel. Algriim ja parallelism esinevad vepsa folkloori žanridest kõige sagedamini ja reeglipärasemalt itkudes ja mõnes laululiigis, eriti hällilauludes. Tundub, et need peegeldavad katkenud arengut runolaulu suunas (Salve 1997). Ka osas vepslaste genuiinsetes, st mittevenepärastes loitsudes on algriim ja parallelism tavalised, juhuslikumalt esineb seda lühivormideski. Liivlastel seevastu on niisugused regilaulupärased elementidki sootuks haruldased. Nõnda pole praeguse uurimise seisu juures võimalik kõnelda algriimi sihipärasest kasutamisest. Nendel vähestel puhkudel, kus algriim on ilmselt taotluslik, on sageli tegemist eesti (Saaremaa) pärimuse üsna hilise mõjuga. Seda mõju võime leida mõnes kalendrivanasõnas, aga ka lastelaulus. Samas ei saa päriselt kõrvale tõrjuda võimalust, et üksikjuhtudel on tegu algse, liivipärase algriimiga. Enam-vähem sama on olukord süntaktilise parallelismiga.

Selleks põhjuseks, miks pole olemas liivi regilaulu, on ilmselt liivlaste perifeerne asend: isegi kui minna ajas umbkaudu kahe tuhande aasta võrra tagasi, mil läänemeresoome hõimude asuala oli

ida- ja lõunasuunal praegusest palju avaram, moodustasid liivlased ikka selle piirirahvastiku. Teisest küljest on Põhja-Kuramaa etniline ajalugu üsna komplitseeritud ja on põhjust arvata, et kui oligi olemas mingi vana läänemeresoomeline, ajalooliselt runolaulule eelnev laulukihistus, kadus see juba üsna ammu erinevate etniliste rühmade segunemise ja keelevahetuste käigus.

Liivi rahvalaulude piiblikus tuleb kahtlemata pidada Oskar Loo-ritsa väljaannet *Volkslieder der Liven* = VLL (Loorits 1936). Selles on ära toodud peale kõigi selleks ajaks kogutud liivikeelsete laulude ka laulikupoolsed andmed, lätikeelsed paralleeltekstid, kui liivlastest laulikud ise selliseid on teadnud, ja laulude tõlked saksa keelde ning koostaja kommentaarid. Laulud on avaldatud koos viisidega, millest suure osa on kogunud läti muusikateadlane Emilis Melngailis. Raamatu ulatuslik sissejuhatus sisaldab andmeid liivlaste kultuurielu erinevate aspektide kohta, lõpus on toodud tähtsamate rahvalaulikute biograafilised andmed ja iseloomustused jms. Tulenevalt O. Looritsale omasest kultuuriloolisest lähenemisest folkloorile on näiteks seoses pulma- ja kalendrilauludega esitatud kõik teema poolest haakuvad kombekirjeldused, lisaks tantsulauludele on toodud ära ka instrumentaalsed tantsulood, samuti on lastelaulude osas avaldatud kõik olemasolevad mängukirjeldused (sealjuures ka selliste mängude kohta, millega laulud ei seostugi), koguni andmed mänguasjade kohta ja palju-palju muud, mida ehk väljaande pealkirja põhjal ei oskaks sellest otsidagi. Siinkohal võib veel nimetada niisuguseid perifeerseid pärimusliike, nagu loodus-häälendid ja nimepilked.

Kuna liivi keele kõnelejaid oli juba O. Looritsa ajaks vähe, oli omamoodi väärtuslik iga liivi keeles esitatud laul ja värsijupike. Oma raamatus publitseeriski ta vahet tegemata kõik kirjapandu. Niisugune lahendus võib esmapilgul paista liiga hõlpsana, kuid ühelgi juhul ei saa eitada selle häid külgi. Eesti akadeemilised laulväljaanded jätavad steriilse võitu ja osalt isegi väärast muljet. Olid ju isegi 19. sajandi teisel poolel regilaulud ainult üheks ja sealjuures juba käibelt kaduvaks lauluvormiks teiste hulgas, samas kui publikatsioonid esitavad neid kui midagi ainukehtivat. Liivi laulude publikatsioon näitab seevastu tegelikult seda, milliseid laule laulis (või oli nooruses laulnud või kuulnud oma vanemaid laulvat ja

mäletas) põhiliselt 19. sajandi teisel poolel sündinud liivlaste põlvkond. O. Loorits pole tõmmanud eraldavat joont vana ja uue, oma esivanemate pärandi ja laenulise vahele. Arvestades maailma folkloristikas viimastel aegadel ilmnenu püüet vältida üldse järske vahetegemisi ja näha folkloori kui protsessi, mille olemusse kuulub pidev liikumine ja muutumine, näib O. Looritsa toimimisviis liivi laulude publitseerimisel praegu väga uuendusmeelne, lausa tulevikku aimav. Kommentaarides on ta sellistele asjaoludele nagu laenulisus, kirjanduslik päritolu jm muidugi osutanud. Publitseeritud liivi lauluvara heterogeensusest vaatab vastu ka teiste ja suuremate Läänemere-äärsete rahvaste laulurepertuaari muutumise käik: kõigepealt genuinse lauluvara väljatõrjumine tõlkelaenude poolt, seejärel kirjanduslike tekstidega laulude tõus rahvalaulude kõrvale ja lõpuks nende asemele.

Olgu siinkohal veel rõhutatud, et laulude kogumisel tegi O. Loorits mõne muu rahvaluuleliigiga võrreldes küll kõige otsesemalt kaheteistkümnenda tunni tööd. Kui kalendritraditsioonist – nagu eespool mainitud – võis saada uute huvitavate detailidega täiendatud andmeid veel 1980. aastail, samuti mäletati sellal uskusolenditega seotud muistendeid, lihtsaid arstimissõnu jms, siis lauludega oli asi palju kehvem juba Teise maailmasõja ajal, nagu näitab Julius Mägiste korjandus, sellele järgnevast ajast kõnelemata. Enam või vähem folkloorsed liivi- või lätikeelsed laulud, aga ka vanematel kirjanduslikel allikatel põhinev folkloriseerunud laulude kihistus oli kadunud koos O. Looritsa 1860. aastail sündinud tähtsamate informantide põlvkonnaga. Eranditeks võib siinkohal pidada mõnd üksikut laulu (nt allpool konkreetsemalt käsitletav *Lindude äratamise laul*) ja üksikuid lauluesitajaid (nt P. Damberg, kes nägi oma rahva kultuuri edasikandmises isiklikku missiooni). Üldiselt on nooremate põlvkondade liivikeelne repertuaar piirdunud üksikute laste- ja/või naljalaulukestega, sagedasti ainult fragmentidega, millele eriti nõukogudeaegsetes korjandustes hakkasid lisanduma Läti Vabariigi ajal liivi lugemike ja seltsitegevuse kaudu levinud laulud. Viimased olid selleks ajaks esitajate silmis omandanud juba liivluse sümboli tähenduse.

Et liivi keele õpetust ja seltsitegevust toetasid moraalselt ja majanduslikultki Soome ja Eesti livofiilid, loodi nende kaasabil reper-

*Foto 6. Liivi laulik Rozal Dziadkovski.
Foto P. Parikas 1938. ERA fotokogu.*

tuaari ka näiteks liivi koorile. Üks produktiivseimaid mooduseid selleks oli soome ja eesti rahvalaulude või – kõige tavalisemalt – rahvalike laulude tõlkimine. Need laulud võeti liivlaste seas omaks, nad tabasid mingit olulist punkti hinges. Üks ilmekaimaid näiteid on P. Dambergi poolt tehtud ärkamisaegse eesti luuletaja Mihkel Veske luuletuse vaba tõlge või selle eeskujul loodud *Kas tundõd mõd* 'Kas tunned maad' (Ernštreit 1998: 134). M. Veske luuletus, mis sai lauldavaks prantsuse rahvaviisiga, oli juba 19. sajandil puudutanud eestlaste hingekeeli ja saanud tsaariajal mitteametliku rahvushümni staatuse. Ka laulsid selle tõlget meelsasti viimase liivi emakeelega põlvkonna esindajad, kellele see oli justkui liivluse manifest. Huvitava ajaloolise paralleelina võib mainida, et näiteks sõjaeelses Eesti Vabariigis asunud etnilise vähemuse rannarootslaste üks grupp, nimelt Vormsi saare elanikud, löid sellest oma identiteeti toetava rootsikeelse versiooni, milles kirjeldati oma saart. Selle laulu lugu oleks 21. sajandile iseloomulikuks kujunevatele identi-

teediuuringutele kindlasti omamoodi maiuspalaks, sobides suurepäraseks näiteks selle kohta, kuidas võõras saab omaks – veel enam, isegi rahvuslikuks sümboliks (“See on meie laul!”).

Eelkäsitlutele analoogilisi liivikeelseid laule oli terve rida: O. Looritsa luuletatud *Livõd toutloul* ‘Liivi rahvuslaul’, hällilaul *Kis kül minda piškiz ältas* ‘Kes küll mind väiksena hällitas’ jne. Kui eesti uurijail oli nende laulude suhtes n-ö loomulik kompetents (st nad on vastavaid laule kuulnud lauldavat ja ise laulnud eestikeelsete sõnadega, ja see viib juba iseenesest mõttele, et tõenäoliselt on liivikeelne tekst tõlge), siis läti teadlastel on neis asjus olnud keerukam orienteeruda. Ka viimaste aastakümnete liivi folkloorikollektiivid Riias ja Ventspilsis on kasutanud seda tõlkerepertuaari.

Kuna aga Kuramaa liivlastel on hiljemalt 19. sajandist alates olnud kahekordne identiteet (O. Looritski toob andmeid Krišjānis Valdemārsi liivlastest kaasvõitlejate kohta (LRU V: 84 jj)), siis olid neile juba ammu armsaks saanud ka niisugused laulud nagu *Jumal svetõg Kur-mõdõ* (läti k *Dievs svēti Kurzemi*; VLL 573) ‘Jumal, õnnista Kuramaad’. Kirjandusliku algupäraga rahvalike laulude teema lõpetuseks tuleks veel nimetada, et tunduvalt varem, kui rahvustunnet õhutavaid laule, oli tõlgitud liivi keelde vaimulikke laule. Kuigi Liivi rannas pole mäletatavail aegadel peetud liivikeelseid jumalateenistusi, on luterlikke koraale kunagi tõlgitud (vt Sjögren & Wiedemann 1861: 479, 480, vt ka Ernštreit 1998: 8, 16). Ja kuigi võiks arvata, et vähemalt isa ja poeg Prints'i tõlked olid tehtud nimelt keeleteadlaste tarvis, on koraalitõlked jõudnud siiski ka suulisse käibesse, nagu näitavad mõned üleskirjutused (VLL 576; VLL 577). Muide, veel 1970. aastail oli Sikrõgi baptistikoguduse liikmete repertuaaris paar liivikeelset vaimulikku laulu, mis näitab, et emakeelt hinnati (vt Rüütel & Salve 1989, 2005).

Esimene asi, mida võib väljaande põhjal öelda liivi rahvalaulude kohta (mõistes siinkohal rahvalaule traditsioonilises tähenduses, mis jätab kõrvale väljaande perifeerse materjali), on ilmselge tugev läti mõju. Nagu O. Loorits (tõenäoliselt oma informantide sõnade alusel) väidab, olid läti laulud ja laulikud liivlaste seas ammust aega väga prestiižikad ning läti laulikuid oli kutsutud laulma liivlaste pulmadesse juba sellal, kui suurem osa pulmalistest ei mõistnud läti keeltki (VLL XIV). Läti keele oskus üldistus liivlaste seas

aga alles 20. sajandi algul, kuni 1880. aastateni sündinud liivi lapsed on läinud kooli ja leeri täiesti umbkeelsetena ning seetõttu pidanud vajalikud – peamiselt usulised – tekstid mehaaniliselt pähe õppima (LRU IV: 135). Eks samal kombel õpiti ka meeldivaid, kuid arusaamatuid värsse. Järgmiseks astmeks läti mallide juurdumisel võibki pidada olukorda, kus küll lauldi juba ise, aga neidsamu lätlastelt kuulnud lätikeelseid laule. Analoogilist olukorda on konstateeritud muide vepslaste juures: vepsa naised, kes üldjuhul Teise maailmasõjani vene keelt ei osanud või oskasid seda kehvasti, laulsid ometi meelsasti vene laule (Lapin 1977). Nagu liivlastel, nii polnud ka vepslastel teadaolevatel aegadel genuiinseid pulmalaule, ja venekeelsed pulmalaulud täitsid selle lünga. Nõrgast keeleoskusest tingituna võis laulude keel sealjuures muidugi moonduda. Ka liivi laulikute läti keel võis olla vigane, ilma et seda oleks ise tajutud. Muidugi tuleb arvestada sedagi, et Kuramaa taami murdeid ei saa samastada läti ühiskeelega, saati siis kirjakeelega.

Võõras keeles laulmisest veel samm edasi on tõlkimine. Paljud liivi laulud on informantide enestegi sõnul läti keelest tõlgitud. Mõnikord on liivikeelne tõlge ilmselt otse kogujale improviseeritud (VLL 180; 202). Vahel on siiski vastupidiselt kinnitatud, et ühte või teist laulu on ikka liivi keeles lauldud (VLL 129:B3; 139:2), aga see ei välista selle laulu läti algupära, vaid näitab ainult, et laul oli jõudnud liivi traditsiooni tugevasti juurduda ja et konkreetne esitaja oli selle juba liivikeelsena õppinud.

Vaatleme järgnevalt liivikeelset laulurepertuaari žanride seisukohalt. Võib öelda, et suhteliselt tugevalt, paljude tüüpide ja variantidega, on esindatud mitmesugused tavandite ja tegevustega seotud laulud. Olulisel kohal on sealjuures eriti pulma- ja kalendrilaulud, mis ju liikidena on muistsed, kuigi tähtpäevad ise võivad olla hilisemad. Näiteks eestlastel ilmutavad need laululiigid arhailisust nii meelodiates kui ka sõnalises tekstis, nende muusikaline stiil ja sõnalise teksti motiivid on korrelatsioonis muistsete hõimupiiridega. Liivi lauludes, nagu ka Herbert Tampere on konstateerinud, valitseb seesama vorm, mis läti lauludes, nimelt nelikvärss. Otse loomulikult liitusid samateemalised nelikvärssid laulmisel. Ka värsiehituses valitsevad nii liivlastel kui lätlastel põhiliselt samad seaduspärasused (Tampere 1977). Seega võib öelda, et liivi laulud, kui nad ka pole tõlgitud läti keelest, järgivad reeglina siiski läti malli.

Sarnaselt lätlastega on liivlastel töölaulude üheks esileküündivaimaks liigiks karjaselaulud, kuid samuti sarnaselt oma läti eeskujudega on need läbi põimunud lüüriliste motiivide ja vaeslapselauludega. O. Loorits ongi vastava osa pealkirjastanud “Karjase- ja vaeslapselaulud” (VLL II). Nende hulgast on otsene karjatamist abistav funktsioon huigetel, kutsungitel, loitsulaadsetel lugemistel. Eriti vaeslapselauludes, kuid ka mõnes muus tõuseb esiplaanile lüüriline hoiak. Kõik see (karjaselaulude suur osa, nende põimumine vaeslapselauludega, kutsungite ja muude karjasemuusika perifeersete nähtuste mitmekesisus) on omane ka Lõuna-Eestile.

Kui O. Loorits on oma lauluväljaandes esitanud eraldi tööde ja elukutsete (VLL III) laulud, siis nende hulgast oleks funktsioonist lähtudes põhjust töölauludeks pidada ainult perenaise koduste tööde ja sepatöö tegemisel esitatud tinglikult lauludeks nimetatuid, õigemini lugemisi, mis rütmistasid tööd ja millelt loodeti ka maagilist mõju. Need esindavad töölaulude arhailisemat kihistust, mis on lähedane nõidussõnadele (nt VLL 208). Ülejäänud on pigem laulud, milles on küll mainitud mingit tööd või töötajat, kuid pole alust arvata, et neid oleks töö juures lauldud.

Kalendrilauludest kõige enam on liivi keeles lauldud vastla- ja jaanilaule, mis vastab samuti läti mudelile. Ülejäänud on mardi-, kadri- ja barbarasantide (*käkanikade*) laulud. Laul *Ikši piti kjeldariši* ‘Üks pütt keldris’ (VLL 215), mis on olnud üks populaarseimaid ja mida vähemalt O. Loorits on pidanud liivi originaallauluks, on olnud seotud nn *klut’š-õ’dõg*’u ‘paku-õhtu’ tavandiga. E. N. Setäläl oli võimalus 1888. aastal sellist tavandit ise jälgida ja tema kirjelduste järgi otsustades oli tegu viljakusriitusega.

Uuemas kihistuses leiame sageli kas otse saksa algupära või saksa eeskujudel loodud laule, eriti tundelisi armastuslaule, mis on tuntud olnud ka lätlastel (nn *ziņģed*) ja eestlastel. Ilmselt jõudis enamik saksa algupära laule liivlasteni juba läti keele kaudu, eriti tõenäoline oli selline kaudne laen juhtudel, kus läti keelne laulutekst oli trükitud mõnes tarbeväljaandes, nagu kalendrid vms. Päris välistatud pole siiski ka otsetõlked saksa keelest liivi keelde.

Lõpetamaks liivi-läti laulusuhete käsitlemist toon veel ühe paralleeli läänemeresoome etnilistest rühmadest, nimelt lõunaeesti keelsaartelt Läti alal. Võib nentida, et olgu lugu genuiitse folklooriga

kuidas tahes, hakkas ümbritsev suur (st läti) keel paistma üha presitiizsema ja lauludki ihaldusväärsematena. Nõnda juhtuski, et üks viimaseid leivu keelesaare eesti laulude teadjaid oli ümbruskonnas kuulus just läti rahvalaulude esitajana (Niilus 1935). Samuti võib nende keelesaarte eestikeelsete laulude põhjal jälgida, kuidas läti mõjud tungivad vanasse pärimusse adapteeritud laenude ja toortõlgetenagi. Liivi rahvalaulu lugu on leivude omaga võrreldav, kuigi kaugeltki mitte kokkulangev.

Mõned huvitavad ja omapärasemad liivi laulud olid seotud ülestõusmispühadega, mida O. Loorits (osalt taas lauludele toetudes) pidas liivi rahvakalendris keskseteks pühadeks. Koos vastava kombetalitusega mereäärsel luitel esimese püha varahommikul püsis kaua elavas traditsioonis *Lindude äratamise laul*, mis on olnud algsest kahtlemata loitsulise iseloomuga (kandev motiiv on kalaõnne taotlemine), hiljem on aga kasvanud selle meelelahutuslik tähendus. Vähemalt sel ajajärgul, millest on teateid, olidki luidetele kogunejad mõlemast soost noored, mis funktsioonimuutust kahtlemata võimendas. *Lindude äratamise laulu* monograafiliselt uurinud H. Tampere jõudis tulemusele, et kuigi võib leida funktsionaalseid paralleele ja lähedasi elemente läti, aga ka eesti ja teiste naaberrahvaste repertuaarist, on see laul tervikuna nii sõnade kui ka viisi poolest just liivlastele omane ja nende loodud (Tampere 1970).

Liivi enda traditsiooni siseselt on *Lindude äratamise laulul* ühi-seid motiive ühe O. Looritsa avaldatud lauluga, mida väidetavasti oli varem lauldud kirikus ülestõusmispühade jumalateenistusel (*Nūz sa i'lz, virg sa i'lz* – VLL 574, 'Tõuse sa üles, virgu sa üles'). Selleski esineb ärkamis- ehk äratamismotiiv, mis peaks kirikulaulu puhul olema – kuigi laulus seda sõnasõnaliselt ei väljendata – seotud Kristuse ülestõusmisega. Teisalt on liivlastel, nagu paljudel rahvastel, tuntud ka uskumused talveund magavatest lindudest – selle jõe-põhjas või muus peidupaigas magamisega on ühtlasi seletatud, miks linde pole kuude kaupa näha. Kuigi E. A. Saarimaa üles kirjutatud lauluvariandi juures leidub (ilmselt informandilt kuuldud) märkus, et seda on vanasti lauldud kirikus, pole selle kohta mingeid kindlamaid tõendeid. On täiesti võimalik, et nimetatud laul pole kunagi olnud kirikulaul ja et rahvas on ise seostanud muistsema motiivi kristlike pühadega. Täiesti otsesõnaliselt on aga väikeste lindude ja Kristuse ülestõusmise kujutamine kokku põimunud teises laulus (VLL 575).

Üht-teist on liivi laulurepertuaari tulnud ka lähinaabruses (pea-aegu vaateulatuses üle väina) asunud keelesugulastelt – saarlas-telt. Keelte läheduse tõttu oli see lihtne: osa ühise päritoluga sõnu vajas ainult häälikulist kohandamist. Teine osa sõnadest vajas küll ka tõlkimist, aga vahel jäeti see tegemata. Näiteks võib mainida hällilaulu *Tule, tule, tuku, Lõz* (VLL 11) ‘Tule, tule, tuku, Liis’, sa-muti *Saksa lekš sounõ* (VLL 121) ‘Saks läks sauna’, mille varianti-des esineb eesti-liivi segakeelsust. Mõnelgi juhul on aga tegu nii läti, liivi kui ka eesti rahvalauludes tuntud motiiviga, nagu seda on näiteks pilt last hällitavast linnust (VLL 585). Liivi redaktsioon näitab siiski, et see on otse läti omast lähtunud, samas kui eelkõige Lõuna-Eestis armastatud *Lauliku lapsepõlve* on arendatud hoopis regilaulu poeetikast lähtudes: paralleelvärssides nimetatakse mi-tut erinevat lindu, igauhe nimetus ja tegevust edastav verb on alg-riimisuhetes jne.

Eriti lastelauludes on paljud rahvad kasutanud salapäraseid tundmatu tähendusega (võõrkeelseid või arhailisi) või hoopis tä-henduseta sõnu. Asemantilisus pole väikesi inimesi häirinud, vaid on muutnud laulu nendele tunduvalt huvitavamaks. Olles ühelt poolt vaba ja mänguline, on laste seas ringlev ja lastele esitatav folkloor teisest küljest väga konservatiivne. On vist üsna universaalne näh-tus, et lasterepertuaari jõuavad lõpuks muiste maagilist tähendust omanud ahellaulud (või aheljutud – siinkohal on raske piiri tõm-mata, sest vaheldumisi laululise ja ilmeka kõnena esitamist võib sama rahva traditsiooni piires olla sõltuvalt esitajast, situatsioo-nist jms). Liivlastel on selliseist tuntud näiteks *Āma lekš aitõ – ma āman taga*, läti k *Māte gāja klēti – es teceju pakal*, (VLL 86) ‘Ema läks aita – ma emale järgi’, *Kus sa juokšõd, unnõ īrki*, läti k *Kur tu teci, miegu peli* (VLL 88) ‘Kus sa jooksed, unehiireke’ jne. Muinas-juttudele lähendab neid ka enamasti lai rahvusvaheline levik, sa-mas kui muidu kindlas olukorras esitatud (töö-, tavandi-, ka hälli-ja hüpitamislaulud) on etniliselt stabiilsed.

Ilmselt on väikeste inimeste konservatiivsus, mis kombineerub mängulisuse-improvisatsioonilisusega, ka selleks põhjuseks, miks just lastelauludes näib liivikeelse originaalloomingu osa olevat suu-rem. Paljude variantidega on esindatud laulud *Tika boka kāngōr pāl* (VLL 125) ‘Sikk-sokk mäe peal’ ja *Murgist kut’škist, kērabist pin’id* (VLL 126) ‘Tokerjad kutsikad, kirjud penid’. Eriti esimene

neist püsis kaua traditsioonis, võib-olla küll mõnevõrra trükistest toetatuna. Neid laule ja lisaks selliseid, nagu *Dol'-dol' mān'ika* (VLL 48) 'Till-tall majasõber', *Dan'tši, dan'tši, dālba-ruogōz* (VLL 28) 'Tantsi, tantsi, rookõrend' jm, pole vähemalt enamik esitajaid läti keeles teadnudki. Väljaandes on toodud küll ka üksikud lätikeelsed tekstid, kuid need paistavad rohkem tõlgetena liivi keelest, sest on rütmiliselt ebaselged ja kohmakad. Otse vastupidine on olukord nt jaanilaulude puhul, kus ladusate lätikeelsete lauludega võrreldes tunduvad liivikeelsed oma sõnastuse poolest üsna juhuslikud ja viimistlematud. Kõige tähelepanuväärsem on aga see, et mõneski nimetatud lastelaulus näib (nimelt näib, sest ainestik on liiga väike kindlate järelduste tegemiseks) esinevat taotluslikult algriimilisi sõnapaare. Huvitavaim neist on *vaimi veis* 'terav nuga', mis esineb *vaib väits* kujul ja hoopis teistsugustes seostes ka lõunaesti lauludes. Eriuurimused nimetatud laulude valdkonnas tooksid ehk sellele tähelepanekule lisa.

Ka liivi rahvamuusika kohta kehtib eespool öeldu. Niisugused muistsed viisid, nagu esinevad näiteks leedu või eesti rahvamuusika vanimates kihistustes, liivlastel puuduvad. Eesti helilooja Veljo Tormis, kelle rahvalauluseadete tsükli *Liivlaste pärandus* on esitanud paljud koorid paljudes maades, on meenutanud, kuidas ta H. Tampere kaasabil süvenes liivi rahvalauludesse, püüdes leida vanemat ja omapärasemat, kuid vältimata ka läti- ja saksapäraseid jooni, kui need tegelikult on tugevasti esindatud. Küll mitte uurijana, vaid pigem kunstnikuvaistu abil leidis ta arhailisemaid viise kalendri- ja karjaselauludes ning loitsudes (Tormis 2000). Teatud määral selatab uuemate viiside valitsemist liivi rahvamuusikas kindlasti see, et mere- ja rannarahvana puutusid nad esimeste hulgas kokku läänepoolsest Euroopast tulnud mõjutustega ja võtsid neid ilmselt kergemini omaks kui ehk kusagil suurte metsade keskel eraldatult asuv hõim. Uue vastuvõttu kergendas kindlasti ka tugeva omapärase muusikakihistuse puudumine. Instrumentaalmuusika, mis oli ju – karjaste pillilugusid kõrvale jättes – valdavalt tantsumuusika, ongi liivlastel veel suuremal määral "keskmiselt euroopalikum" kui laulumeloodiad. Sama kehtib ka tantsude eneste kohta – liivlastel olid 19. ja 20. sajandi vahetusel valdavad just läänelike ballitantsude rahvapärased versioonid: poloneesid, fransseesid, angleesid, aga ka polkad, krakovjakid jm. Võimalik, et erilisel rahvatantsude osas

Foto 7. Liivi laulukoor 1934. a. ERMi fotokogu.

kompetentne koguja oleks võinud euroopalike lademetelt siiski välja kaevata vanemaid ja algupärasemaid kihistusi: akrobaatilisi ja imiteerivaid tantse, lihtsa liikumisega tavanditantse jm, nagu seda näiteks Eestis õnnestus teha veel 20. sajandil.

Samas on paradoksaalselt just rahvusvaheliste tantsude viisidele loodud laulud sageli tugeva kohaliku koloriidiga ja omamoodi koreda huumoriga. Teine osa tantsulaule küll on ilmselt tõkelised, kusjuures laenusuunale osutavad tihti üksikud tõlkimata jäänud saksa- või venekeelsed väljendid. Seda seletab asjaolu, et tantsutükkide puhul on instrumentaalse osa tähtsus võrratult suurem, sama hästi võidi lugu pillil mängida ilma kaasalaulmisetagi. Laul oli pigem vahelduseks, ta oli sekundaarne ja sellepärast trallitati näiteks kas või asemantilist teksti, aga andekamad sõnasepad võisid luua ka tuntud tantsuviisile paraja tuju tulles improviseeritud teksti, mis kajastas mõnd külaelu sündmust, kirjeldas ja sageli pilkas kedagi. Selliste laulude funktsiooni, iseloomu ja elukeskkonda iseloomustab see, et O. Loorits on liitnud nad oma väljaandes VII osasse pealkirjaga “Tantsu-, joogi- ja pilkelaulud”.

Kokkuvõttes tuleb öelda, et ootuspäraselt tugevad läti mõjud pole laululiikide vahel ühtlaselt jaotunud. Kõige ilmsemad on need selistes esinduslikes žanrides, nagu näiteks pulma-, jaani-, kuid ka vastla- ja karjaselaulud. Tunduvalt rohkem algupärast on perifeersetes žanrides, eriti lastelauludes, loitsulaadsetes töölauludes, pilkelauludes.

MUINASJUTUD

Liivlased on muinasajast alates asunud veekogude ääres, mis olid vanasti palju olulisemateks ühendusteedeks kui tänapäeval. Kui eespool sai laulude osas nimetada uuemaid saksapärasusi nt armastuslauludes, tantsulauludes ja üldse tantsutraditsioonis, siis uskumustes ja juttudes võib leida ka vanemasse kihistusse kuuluvaid germaani mõjusid, mille rohkuse poolest võivad liivlastega võistelda vaid saarlased. Kuid lisaks merele tuleb liivlaste puhul arvestada ka Väina jõge kui tähtsat ühendusteed. O. Loorits on kõitvalt osutanud sellele, kuidas kultuurimõjud on liikunud kreeklastelt ehk Bütsantsi kultuuripiirkonnast Balti mere äärde, haarates muu hulgas ka liivlasi. Muinas-Vene riikluse tekkides levisid mööda Väina jõge venepärased usundilised terminid ja vastavad kujutelmad, jutusüžeed jm vaimse kultuuri nähtused.

Tänu jälle O. Looritsale, kelle koostatuna ilmus aastal 1926 Antti Aarne (1911, 1918) rajatud süsteemil põhinev muinasjuttude ja samuti muistendite tüübikataloog (Loorits 1926b), on liivlased olnud sellest saati sees ka rahvusvahelistes kataloogides ja muinasjutu-uurimustes: konkreetsete tüüpide monograafiates on võimalik nimetada, et see või teine jutt on muude Baltikumi rahvaste kõrval tuntud ka liivlastel. Niisiis formaalselt on liivi muinasjuttude rahvusvaheline positsioon hea. Kuidas aga võiksime iseloomustada liivi muinasjuturepertuaari sisulise(ma)st küljest?

Selles osas tuleb kohe tunnistada, et võrreldes Baltikumi mas-
taapides suurte rahvastega – eestlaste, lätlaste, leedulastega – on liivi muinasjuttude tüübikoosseis üpris kitsas. Kuid tüüpide arv on iseenesest vaid kvantitatiivne näitaja, kuigi mitte nii väline, kogumisaktiivsusest sõltuv nagu näiteks tekstide (variantide) arv. Nt liivi loomamuinasjutte on alla 50 tüübi, imemuinasjutte pisut üle 80, umbes 20 legendilist ja umbes 30 novellilaadilist muinasjututüüpi, suhteliselt palju (üle 35) on muinasjutte rumalast kuradist. Märkimisväärselt palju on ainuvariandilisi tüüpe, samuti eriarendusi ning tuvastatult tõkelisi või/ja kirjandusliku algupäraga jutte. Tõsi, alates Alma Mednest on loomamuinasjutu määratlus olnud palju avaram, ja kuigi n-ö Medne tüübid erinevad olemuslikult klassikalistest loomajuttudest, on nad pääsenud rahvusvahelisse juturegistrisse. Loomulikult paistavad ka läti ja eesti loomajutud nende tõttu

Foto 8. Liivlaste perekond. Saksa kunstniku A. G. V. Pezoldi akvarell Vene Geograafia Seltsi kogus akad. A. J. Söjgreni 1846. a. reisikirja juures. ERM 1117:13.

palju rikkamatena. Et rahvas on neid pidanud tõsielusündmuse edastavateks, pole neid kogujaile võib-olla kõnelema tõtatud. Samas kohtame neis piirkondades teiste, tavalisemate, paljudel rahvastel levinud tüüpide kõrval eriti omapäraseid, silmanähtavalt arhailisi, sageli kaugemate soomeugriliste paralleelidega jutte. Samuti on Eestis, sh ka Lätis Ludza piirkonnas asunud keelesaare rahvajuttude seas ühed huvitavamad need, mis on tuntud mitmetel läänemeresoome rahvastel, kuid ka lätlastel ja leedulastel, sageli ainult viimastel. Stiililiste ja sisuliste kriteeriumide põhjal on põhjust arvata, et need jutud on väga vanad, kuuludes kõigi nende rahvaste repertuaaride süvakihistustusse. Niisuguseid balti-läänemeresoome levikurühma jutte, eriti väga arhailisi usundilisi kujutelmi sisaldavaid imemuinasjutte, nagu AT 425A (*Üheksa venna õde*), pole liivlastelt peaaegu kirja pandudki.

Mõnede samuti ülimalt huvitavate juttude levikuala haarab balti, läänemeresoome ja idaslaavi rahvaid. Selle rühma muinasjuttudest näiteks legendilaadne muinasjutt AT 840 (*Õised nägemused*) on küll liivlastel esindatud, kuid nende variant kuulub selgelt kokku Lätimaa läänepoolse osa traditsiooniga, samal ajal kui nt Lat-

gale variandid moodustavad täiesti omaette redaktsiooni, mis on muudest Läti omadest selgelt erinev (Salve 1998a).

Võib öelda, et liivi muinasjuturepertuaari kuuluvad kas suhteliselt uueaegse kihistuse jutud, mida iseloomustab keeruline seikluslik süžee ja/või sentimentaalne käsituslaad, või on esindatud kogu Euroopas levinud ja populaarsed lood, mis ju iseenesest võivad olla iidsedki. Viimane tuleneb juba kõigis rahvaluuleliikides ja kõigi rahvaste juures kehtivast seaduspärasusest: mida suurem on kogurepertuaar, seda suurem on selles haruldase osa, ja vastupidi: mida väiksem on repertuaar, seda stereotüüpsem ta on (Krikmann 1997: 85 jj). Nt on liivlastelt üles tähendatud kuus varianti muinasjutust AT 300 (*Lohetapja*), ja see teisendite arv osutab juba suurt populaarsust. Samuti on liivlastel mitmes variandis teisigi muinasjutte printsesside päästmisest, lohedega võitlemistest (AT 301A (*Kolm röövitud kuningatütart*), AT 301B (*Tugev mees päästab kuningatütred*), AT 301C* (*Võluvahendid*)). Suhteliselt arvukalt on üleskirjutusi sellistestki tüüpidest, nagu AT 311 (*Naistetapja ja kolm õde*), AT 451 (*Õde vendi otsimas*), AT 480 (*Vaenelaps ja peretütar*), AT 530 (*Kuningatütar klaasmäel*). Need kõik on jutud, mis on tuntud vähemalt kogu Euroopas, aga enamasti ulatuvad palju kaugemalegi.

Nelja- kuni seitsmevariandiliste tüüpide hulka kuulub liivlastel muide silmatorkavalt mitmeid jutte rumalast kuradist, mis püsisid kauem suulises traditsioonis. Viimaste hulgas on üks huvipakkuvaimaid AT 1179 (*Kurat laevas*), mille tegevus toimub laeval ja mis on levinud just Balti mere äärsetel rahvastel (soomlastel, eestlastel, liivlastel, lätlastel, rootslastel, sakslastel jt). Liivlastel on sellest jutust neli varianti, sama palju on neid soomlastel; eestlastelt ja lätlastelt on üles kirjutatud aga ainult üks variant. Leedulastele on jutt tundmatu, aga rootslastel on ta olnud seevastu väga populaarne. Võimalik, et jutt on germaani algupära ja levinud suure tõenäosusega meremeeste kaudu.

Liivi repertuaaris tõuseb esile rida väga romantilisi või sentimentalseid jutte lahutatud armastajate keerulisest teest teineteise juurde. Viimaste hulgas on O. Loorits registreerinud ka enese või teiste poolt üles kirjutatud ilmselt ainukordsed motiivikombinatsioonid. Niisugused konglomeraadid (ilmekaks näiteks Loorits 1926b: nr 749) võivad kõnelda traditsiooni tuhmumisest, aga tegu

võib olla ka lätikeelsetest rahvaraamatutest pärinevate juttudega, millest lihtsalt ei jõutud kujundada loogilist suulist versiooni.

Muidugi maksab kõige muu kõrval arvesse võtta, et liivi rahvajuttude, eriti pärismuinasjuttude korjamine jäi mõnevõrra hiljaks: 19. sajandist peale olid nad rahva meelelahutusvormide seast järjest taandunud ajalehtede joonealuste, kalendrisabajuttude, annetena ilmuvate (põnevus)romaanide jms ees. See protsess jõudis 20. sajandil kino ja televisiooni kaudu lõpule ka Baltikumi suuremate rahvaste juures, mis siis veel kõnelda liivlastest, kelle pärimus püsis nagunii väheste õlgadel. 21. sajandi diskursus üritab jutustamist kui kunstilise kommunikatsiooni vormi siiski uuesti ausse tõsta, kusjuures juttude folkloristlikku ehedust ei peetagi esmatähtsaks: jutustamiseks kõlbab nii sekundaartraditsioon (näiteks raamatust loetud muinasjutt) kui ka puhtindividuaalsete elusündmuste edastamine. Rõhk on just köitval esitusel. Sellest lähtuvalt võiks O. Looritsat taas pidada oma ajast ettejäudnuks: ta fikseeris kõik lood, mida tollases liivi külaühiskonnas kõneldi. Ühe äärmuse moodustavad kindlasti lätikeelsetest rahvaraamatutest loetud põnevad ja liigutavad jutud krahvidest ja krahvipreilidest, röövlitest või muudest romantilistest tegelastest. Teisele poolele kuuluvad igapäevased külaelu jutuained, kaasa arvatud nii tavalised poiste-tüdrukute või meeste-naiste suhetes sorimised, millest ometi kooruvad välja ühelt poolt väljakujunenud naljandisüžeed, rahvapärased võrdlused ja vanasõnad – kokkuvõtteks pilt liivlaste perekonnaelust (LRU V: 279).

MUISTENDID JA RAHVAUSUND

Kõige omapärasema ja ühtlasi kõige köitvamalt esitatud osa liivi rahvajuttudest moodustavad niisugused, mis tähendasid omal ajal jutustajaile ja kuulajaile rohkem kui ainult ajaviidet. Žanriliselt on need tekkelood, muistendid ja memoraadid. Nendes lugudes on sageli tegelasteks rahvausundist tuntud olendid. Ühelt poolt on nad niisiis usundiuurimise allikmaterjaliks, teiselt poolt pakuvad kõrgetasemelist sõnakunsti, sisaldades eredaid, psühholoogiliselt muljet

avaldavaid tegelaskujusid ning olles sõnakasutuselt lakoonilised, kuid samas ka kujundlikud.

Liivlased, nagu teisedki samas kultuuripiirkonnas elanud rahvad, pole vaevanud ennast uskumusolendite välimuse, tegevuse ega nende elukorralduse detailse kirjeldusega. Veelgi vähem tasub otsida mingeid uskumusolendite klassifikatsioone ja hierarhiaid, sest viimased eeldavad juba usundispetsialistide olemasolu. Liivlaste – rannarahva, kalameeste – huvide keskpunktis on just inimeste ja üleloomulike olendite kokkupuuted, nende omavahelised suhted. Haldjaid on üldjuhul kujutatud heasoovlikena vähemalt nende inimeste vastu, kes omalt poolt on aupaklikud ja heatahtlikud. Mitmetesse ajaloolistesse kihistustesse kuuluvaid spetsialiseeritud haldjaid on O. Loorits vaadelnud peaaegu terve *Liivi rahva usundi* I köite ulatuses. Köite lõpuosas esitab ta tabeli liivi haldjanimetustest koos olemasolevate läti ja eesti vastetega ning liivi haldjanimetuste tõlgetega läti keelde (LRU I: 224–230). Järgnevas vaatluses ongi juhtlõngaks olnud nimetatud tabel.

Enne peatumist konkreetsete haldjate juures on siiski kohane rõhutada, et see, mis on uurijatele *liivi rahvausund*, on olnud teadaoleva mineviku liivlaste eneste silmis *tija usk* ‘tühi usk’, *tul-usk* ‘tuuleusk’, *lieka usk* (läti k *liekā ticība*) või *mōn-usk* (läti k *mānu ticība*) ‘ebausk’. Tõeline usk oli nende silmis kindlalt kristlus, mida tunnistati mitme konfessiooni kohaselt. Algse katoliikluse asendas luterlik usutunnistus, kuid katoliiklikes kirikutes käidi abi otsimas hiljemgi – eriti Riias, kuid ka Alsungas. 19. sajandi teisel poolel läks osa liivlastest õigeusku, 20. sajandi algul levis Liivi rannal baptism. Viimased oma põliskülades elanud, liivi keelt emakeelena kõnelnud liivlased olid suures osas kristlikud, religioossed inimesed, hoolimata Oskar Looritsa väidetest ja otse etteheidetest, et kirik on liivlastest alati kaugele jäänud. Muidugi ei saanud O. Looritsa kohatud vanakeste põlvkond, kes lapsepõlves veel õieti läti keeltki ei osanud, kristliku õpetuse üksikasjade suhtes märkimisväärselt asjatundlik olla. Ühtlasi tuleb karta, et olles sunnitud vastama küsimustele oma jumalakujutelma, jumala ja haldjate erinevuse, nende mõjupiirkondade jms kohta, oleks kimpu jäänud ka sama earühma külakooliharidusega eestlased ja lätlased, miks mitte ka soomlased, sakslased jne, erandiks ehk ainult äratusliikumistest haaratud inimesed. Samas pidasid needsamad teoloogias asjatundmatud

liivlased ennast täiesti loomulikult kristlasteks. Kristlikku usku näitab ka igapäevane jumala nimel soovimine, palumine, tänamine, aga samuti väga hardameelsed legendid Jeesusest ja Maarjast ning eriti emakeelsete palvete olemasolu, mis ju põhinevad individuaalsel jumalasuhtel. Kirikus, aga eriti armulaua käimisega oli liivlastel seotud rikkalik kombestik (LRU IV: 335–337). Kokkuvõttes jääb silma vaieldamatu hardus, olgugi et seda teoloogiliselt põhjendada ei osata. Veel vähem osati ja peeti vajalikuks eristada erinevatest konfessioonidest pärinevaid elemente. Samas on vaieldamatu seegi, et liivlased – taas sarnaselt teistele Euroopa rahvastele – on võinud hõlpsasti libiseda kirikuusust nõidususkusku ning vagade palvete asemele, mis on suunatud abi lootuses kõigevägevama poole, on tulnud kasutusele mitut laadi maagilised toimingud. O. Loorits toob andmeid selle kohta, kuidas isegi armulaua käimisega on seostunud ennete tähelepanemine ja mitmesugused kombetalitused, kaasa arvatud tootmismaagilised, kalaõnne ja koduloomade kordaminekut taotlevad rituaalsed toimingud.

Tulles nüüd liivlaste haldjause juurde vaadelgem kõigepealt terminoloogiat. Võib öelda, et tabelis leiduvast 160 haldjanimest on osa selgelt sünonüümsed (murdeerinevused, oma- ja laensõnasünonüümsus jne), kuid kas või ainult nimepidi tuntud erinevate uskumusolendite hulk jääb sellegipoolest muljetavaldavaks. Suurem osa neist sisaldab järelkomponendina sugulusterminite: *tu'l-jema* ('tuleema' läti k *uguns māte*), *kōra-jema* ('karjaema' läti k *lopu māte*), *mōtsa-iza* ('metsaisa', läti k *meža tēvs*), *mōtsa-jema* ('metsaema', läti k *meža māte*) jne, kuid see mudel pole siiski absoluutselt valitsev. (*Emad* ja *isad* on taas ühisosaks Lõuna-Eestile, liivlastele ja lätlastele, kuid pole säilinud Põhja-Eestis.) Liivlastel esineb ju ka haldjanimetusi omakeelsete või lätilaenuliste järelkomponentidega *-jeng*, *-gara*, *-sorg* ('-hing', '-vaim-', 'kaitsja'), kõnelemata uuematest laenulistest nimetustest nagu *nōr(a)* või *pottōrmann* ('potermann, kotermann, laevavaim', saksa k *Klabautermann*).

Oskar Loorits oletas, et *jumal*-sõna mitmuslik vorm *jumald* tähistas varem haldjaid. See põhineb ta informantide andmetel, kelle vanemad või vanavanemad olid maininud metsa-, nurme-, tara-(=põllu-), vee- jne jumalaid. Ristiusumõjuliseks on O. Loorits pidanud sõna *izand* (vrd eesti k 'issand', läti *debess kungs* 'taeva isand'). Samal ajal on raske uskuda, nagu oleks laiendatud perekond, st

pere olnud läänemeresoomlaste ühiskonnakorralduses uus mõiste. Liivi *izand*-sõna vasted tähistavad aga näiteks soome ja vepsa keeles just peremeest, ja vepsa haldjate nimetused põhinevadki peremeest ja perenaist tähendavatel sõnadel. O. Looritsa koostatud tabelist jääb mulje, et liivlaste haldjamaailm on olnud naabritega võrreldes eriti asukaterikas, ja seda on ta oma ülevaates ka otsesõnaliselt rõhutanud. Samast tabelist selgub, et ühel osal liivi olendeist on nii läti kui eesti vasted, osal ainult läti, osal ainult eesti omad ja osa on hoopis vastetud. Asjale kriitiliselt lähenedes tuleks Oskar Looritsa väiteid liivlaste haldjarikkuse kohta siiski korrigeerida. Kindlasti polnud ju tema materjal ammendav läti osas, kus ta peamiseks allikaks oli Pēteris Šmitsi *Latviešu mitoloģija* 'Läti mütoloogia' (Šmits 1926), samas kui selliseid haldjanimetusi võis suurel hulgal juurde tulla uuemas materjalis, eriti uskumustekstides ja memoraatides.

Eriti palju esineb haldjanimetusi muidugi läti rahvalauludes. Viimaste puhul tuleb siiski arvesse võtta žanrispetsiifikat. Laulude puhul on väga keerukas tõmmata piiri kujundlikkuse (personifikatsioon) ja usundiliselt relevantsete terminite vahele. Pilti ähmas tab veel metafolkloor, traditsioonikandjate eneste pürgimus tuua asjadesse selgust ja süsteemi, rahvaetümoloogiad jms. Ka eesti usundilise terminoloogia osas on viimased kolmveerand sajandit kogumis-, korraldamis- ja uurimistööd O. Looritsa tabelis leiduvatele nimetustele palju lisa andnud, kuid samas osutanud mõnede tema esitatute ebaautentsusele. Aga kui tähtis ja huvitav olekski terminoloogia, on kindel, et üksnes nimetused pole veel rahvausund, ja see kehtib nii liivlaste, nende naabrite kui ka muude rahvaste kohta.

Jättes kõrvale kõik nimetuste ja kujutelmade rahvusvahelised paralleelid, võib juba liivlastelt kirjapandud haldjanimede rohkuse põhjal taibata, et kõigil neil ei saanud olla pärimuses võrdset rolli. Niisugused ülispetsiifilised olendid nagu *ie-āma* 'ööema', *lem-āma* 'soojaema', *u'd-jema* 'lumeema', *mōrad-āma* 'marjaema', *linad-āma* 'linaema', *põžō-jema* 'põõsaema' või ka *liedōd-jema* 'leheema, urbe eit, murueit', *suo-jema* 'sooema', *rjek-iza* 'teeisa' ja *rjek-jema* 'teeema' ning paljud teised, võivad vahel esineda isegi empiiriliste oleneditena ja neist kõnelevad jutud läheneda vormiliselt memoraatidele, kuid need on pigem erandid. Rohkem tuleb selliseid haldjaid ette juttudes, mille sündmused väidetakse olevat aset leidnud kauges

minevikus, inimtegelased on tihtipeale määratletud umbkaudselt (keegi naine, keegi mees, kaks neidu, lapsed), ja seda isegi siis, kui tegevuspaik on konkreetsetl määratletud. Vaatame näiteks juttu, mille tegelaseks on *mu'r-jema* 'mureema' (S 36B), kes hoolitseb nii perenaise tütarde kui ka vaeslapse mehelesaamise ja kaasavara eest. See on olemuslikult lähedane muinasjututudele, mis paiknevad rahvusvahelises muinasjutukataloogis vahemikus AT 500–559 (*Supernatural Helpers* 'üleloomulikud abistajad'), kuigi puuduvad otseselt üleloomulikud motiivid peale selle, et mureema teadis ette tulevasi sündmusi. Isegi niisugusel juhul, kui kogeja (st haldjatega kokkupuutuja) on olnud jutustajale nimeliselt tuttav inimene, kes võib-olla koguni ise on talle loo rääkinud, jäävad eelnimetatud ja paljud siin nimetamata olendid ikkagi rahvausundi marginaalse- teks tegelasteks. On pikemata selge, et neist ei saanud väga palju oleneda ja kohtumised nendega on pigem huviäratavad kui elutäht- sad.

Konkurentsituult esikohal oma tähtsuse poolest liivi haldjailmas on muidugi *mjer-jema* 'mereema', kelle kõrval, perekondlikult koos temaga on kujutletud elavat ka *mjer-iza* 'mereisa', laiemalt nende perekonda või veel laiemalt *mjer-ro'uz* 'mererahvas'. Mereema oli see, kes andis kaluritele saaki, kuid temast arvati olenevat ka ka- lurite ja meremeeste julgeolek tormi korral, vaatamata isegi n-ö spetsialistidest *tül-jema* 'haldjate tuuleema', *tül-iza* 'tuuleisa' ja *touvõ-jema* 'tormiema' olemasolule liivi haldjate süsteemis. Printsiaalne erinevus *mjer-jema* ning teiste meres või muudes veekogudes (jõgedes või järvedes või ka määratlemata veekogudes) elavate haldjate vahel on selles, et viimaseid peaasjalikult ainult nimeta- takse usundilistes teadetes, üsna sageli esinesid nad ka jututege- lastena, kuid ainult mereema puhul võime kõnelda tõelisest usust ja sellele vastavast kultusest. Viimane väljendus kõigepealt ohver- damises. Mereemale ohverdati tähtsate kalendripühade (jõulud, jaa- nipäev) puhul, samuti esmakordsel mereleminekul ja ka merel ilm- nenud hädaolukorra puhul. Temalt oodati tõemeeli head kalasaaki, kuid ka abi ja kaitset tormi korral. Tavalisemad olid toidu- ja joogi- ohvrid (viimaseks oli tavaliselt viin), kuid merre võidi heita ka näi- teks niidi- või lõngajuppe vms. Mereema keskne positsioon loodus- haldjate seas on kalurirahva puhul ootuspärane. Liivlased pole siin erandiks (Paulson 1965).

Foto 9. Lestasaagi jagamine Pizā rannas. Vilho Setälä foto 1912. Soome Museovirasto virtuaalnäitus (<http://www.nba.fi/liivilaiset/>).

Tähelepanuväärne on see, et lakoonilistes lausumistes, mis käisid koos ohverdamisega, nimetatakse anni saajana eranditult ainult mereema ("Säh, mereema, sulle viina!"), kuigi juttudes kujutati teda enamasti suure perekonna või hõimu keskel elavana. Tema perekonnast esinevad mõnevõrra empiiriliste olenditena veel ainult mereloomade karjased, kes näitasid ennast ilusate neidudena. Mereloomade muistend (S 32) oli liivlaste seas väga armastatud, nagu näitavad arvukad eri redaktsioone esindavad üleskirjutused. Kõige väljaarendatuma olustikuga pildi mererahva elust annab võib-olla veelgi populaarsem muistend merepulgast (S 25), kus liivlased manifesteerivad ennast mereema valitud rahvana. Selles muistendis leidub lisaks rahvusliku identiteedi kinnitamisele ka messianistlikke motiive (halbade aegade saabumine mereema lahkumise järel, samas lootus tema tagasisaabumisele jms). Samal ajal on tähelepanuväärne asjaolu, et keeles toimunud häälikumuudatuste tõttu on liivi *mjer-jema* kaldunud segi minema Jumalaemaga, Maarj'emaga (*Mār'i* või *Mōri-jema*), vastavalt sellele ka mereneitsid maar-

janeitsitega. Võrdluseks on huvitav tuua, et eesti pärimuses on tuntud *Maarjaema* ning *maaema* kohatine segunemine ning et ortodokssed setud on ennast pidanud Püha Maarja “oma” rahvaks.

P. Šmitsi järgi (1936: 234 jj, 1940–1941: 1883–1884) on lätlastel muistendites ja uskumustes tuntud veehaldjad seotud pigem järvede või jõgedega, mereema aga esineb rohkem rahvalauludes. Kuigi ehk uuemad uurimused on pilti täpsustanud, võib väita, et lätlaste mereema pole olnud liivlastega võrreldavalt rahvausundi kesksmaid figuure. Kindlasti võib sama öelda ka arvukate veekogude ja vee-elanikega seotud haldjate kohta eesti pärimuses.

Tunduvalt erinevad mereemast ja tema perest, sealjuures ka poegadest-tütardest, oma ilmumise ja tegevuse poolest sellised liivlastele tuntud uskumusolendid nagu *mjer-neitsõd* ‘mereneitsid’, kes vahel kannavad ka *nōra* (või sellelähedast) nime. Teadusloos seisukohalt on huvipakkuv, kuidas Lauri Kettunen (1922, 1927a) püüdis leida viimasele nimele läänemeresoomelist etümoloogiat *narva*-sõnas, ja saavutas rikkalikku materjali kasutades üsna veenva tulemuse. Ometi on põhjust anda õigus tema õpilasele Oskar Looritsale, kes seekord oli kahtlevam ja tõestas, et liivi *nōra* on kõigest hiline läti laen, aga ka viimaste *nāra* nime kandvad veehaldjad pärinevad alles ärkamisajast (LRU I: 114–117). Ootuspäraselt on liivlased tundnud ka rahvusvahelist muistendit merineitsi ning maise noormehe armastusest ehk undiinimotiivi. Samuti oli neile tuttav uskumus, mis seostub Piiblist tut-

Foto 10. Liivi naine kuivatatud kaladega. Foto autor teadmata. ERM 1724: 6.

tava vaarao sõjaväe Punasesse merre uppumise looga. Nn vaarao lapsed võisid olla lihtsalt hülged või on sama nimega kutsutud ka mustlasi. Osalt on liivlaste kujutelmad vaarao lastest kui kalasabalistest olenditest siiski fantastilisemad. Väga sageli esineb seoses vaarao lastega motiiv, et neid on õnnestunud kinni püüda – sellised jutudetailid lasevad uskumusolendeid eriti reaalsena paista – ja et nad häälitsevad oma nimele vastavalt *va-rou* või sellelähedaselt. Vastav kujutelm on rahvusvaheline. Mõnes jutus kirjeldatakse kinnipüütud kalasabaga inimest kauni neiuna, ning mere-neitsite kujutelm on neis süžees vaarao rahvaga põhjalikult segunenud. Sageli on jutustatud merest ainult korraks välja ilmuvast veeolendist, mis uskumuse järgi oli halvaendeline. Osalt tänu lastehirmutise-funktsioonile püsisid liivlaste seas kaua ka niisugused veega seotud näkilaadsed uskumusolendid nagu *sūr-al* 'suurhall' ja *nat* 'natt'. Enamasti ongi neid kujutletud inimestele vaenukenena, nende püüdeks on inimesi, eriti lapsi uputada. Kõige tuntuim on süžee, kus näkk esineb hobuse kujul ja meelitab lapsi enda selga istuma, et need siis merre viia ja uputada (S 30).

Merelise miljööga on seotud veel sellised liivlastel hästi tuntud uskumusolendid nagu laevahaldjad. Täiesti loomulikult olid need meremeestele tähtsad, mistõttu vastav pärimuski peaks olema vana. Vastuolus selle eeldusega on aga tuntuimad teadaolevad liivikeelsed nimetused *pottõrman* ~ *klabautõrman* vms silmanähtavalt pärit saksa keelest. Sama kehtib muide eestlaste, eriti saarte elanike ning ka lätlaste seas tuntud nimetuse kohta (Loorits 1931). Loomulikult on uskumustes enestes ja nendel põhinevates juttudeski üsna palju rahvusvahelist, kuid see on rahvapärimeste puhul tavaline. Oluline on siinkohal see, et hilja Läänemere-äärsete rahvaste traditsiooni jõudnud (Theodor Saar pidas eesti pärimusteadetele tuginedes tõenäoliseks laenamisajaks alles 19. sajandit – vt Saar 1977) *pottõrman* oli 20. sajandi liivlastele veel elav ja tegutsev uskumusolend, keda võidi empiirilisel kogeda ja kellest meremeeste käekäik võis tõepoolest sõltuda. Usuti, et *pottõrman* asus laeva elama juba selle ehitamise ajal ja oli üldiselt inimsõbralik. Laevahaldja lahkumine oli märk laeva ootavast hukkasaamisest. Teda võis üpris harva näha, enamasti oli ta kuuldav: ta klopib, kolistab, tihti koguni kõneleb inimkeeli. Niiviisi andsid laevahaldjad märku eelolevatest ohtudest (tormist, laeva vigadest – nt mädanenud mast) ning juhendasid meeskonda.

naliikmeid. Hukkunud laeva haldjad võisid ennast mitmel viisil võõraste laevade meeskondadele ilmutada ja märku anda oma laeval hättasattunud inimestest, kes vajasisid päästmist. Uskumusteadete kõrval on *pottõrmanist* arvukalt muistendeid, mille erinevad süžeed on Oskar Loorits liitnud oma kataloogis ühe numbri alla (S 29).

Tuntud olid veel mitmesuguseid muid loodusnähtusi ja inimtegevuse alasid korraldavad ja valitsevad haldjad. Näiteks aitab karjaema vaeslapsest karjusel loomi hoida, metsaema abistab enne äikest heinu riisuvat naist, leheema katab eksinud lapse soojalt kinni, marjaema hoolitseb selle eest, et öökülm marjade õisi ära ei võtaks jne. *Tül-āma* 'tuuleema' ja *tül-iza* 'tuuleisa' oma lastega kannavad vastutust selle loodusjõu eest, kusjuures nende lapsed ongi personifitseeritud tuuled. Tuul on muidugi oluline kalurite elus, kuid ka põlluharijaile. Tuuleema (ja -isa) on muide mereema kõrval nende väheste haldjate hulgas, kellele liivlased on ohverdanud. Seda on nad teinud just selleks, et saada vilja tuulamiseks sobivat tuult – või et pärast selle eest tänada. Nagu vesi ja tuul, nii ka tuli on kehastunud haldjaks (*tu'l-jema*), kelle hoole all on just nimelt koldes põlev tuli. Võibki jääda lahtiseks, mis ajast saadik on austatud tuld kui loodusjõudu ja kust alates on tegemist koduhaldjaga, maja ja pere heaolu kaitsjaga.

U'n-āma 'uneema', *ie-āma* 'ööema', *knaš-jema* 'iluema' ja *mu'r-jema* 'mureema' näivad neist pajatavate juttude põhjal olevat pigem poeetilised kujud. Jutud, kus nad tegutsevad, pole kuigivõrd seostunud kindlate paikade ja inimestega, ning nad astuvad neis muinasjutulaadsetes lugudes üles nagu mis tahes üleloomulikud abilised. Ööema meenutab ühelt poolt pedagoogilist fiktsiooni, kellele viidates üritati lapsi õigel ajal magama saada, teiselt poolt aga jätavad vastavad tekstid mulje poeetilisest improvisatsioonidest (Kõiva 1998: 130).

Hoopis teistsuguse, selgelt empiirilise maailmaga puutume kokku neis usundilistes juttudes, mille teemaks on surm ja surnud, kurat, nõidus ja nõiad. Võiks isegi öelda, et vähemalt kogumisperioodi elav liivi rahvausk oli väiksemal määral surnute, suuremal kuradi- ja nõiduseusk. Eriti viimased on nii omavahel kui ka paljude muude uskumusolenditega, kui mitte enamikuga neist väga tihedalt seotud.

Kurat (liivi *kure* on etümoloogiliselt kahtlemata seotud eesti samatähendusliku sõnaga *kurat*; kasutusel on mitmeid eufemistlike nimetusi) tegutses liivlaste uskumustes ja juttudes ülimalt aktiivselt. Tema nimi oli ka tavaliseks vandesõnaks või vandeformeli osaks. Liivi *kure* oli eriti varieeruv nii välimuse kui ka olemuse poolest. Tähtsaimad ta rollidest olid inimeste ahvatleja kurjale (joomine, enesetapp jne) ja hingedepüüdja, aga ka eksitaja sõna otseses mõttes (usuti, et inimene eksib kõige tuttavamassegi paika, kui on kogemata sattunud kuradi teerajale). Et patused pidid sattuma pärast surma kuradi kätte, tundsid liivlased rõõmu lugudest, mis rääkisid sellest, kuidas mõisnikud muudetakse pärast surma karistuseks ülekohtu eest hobusteks ja kurat sõidab nendega (AT 761; *Mõisnik kuradi hobuseks*). Sama süžee on olnud populaarne ka eestlastel ja lätlastel, mis on kindlasti märk ühistest ajalookogemustest. Samuti oli liivlastele tuttav vähem või rohkem loodushiiule lähenev tugev, kuid rumal kurat. Viimane esineb rohkem muinastuttudes, kuid mõnevõrra muistendeiski, kus tal on konkreetne kaalast inimesest vastastegelane, kes ootuspäraselt võidab. Muide, ka hingepüüdjast kurat pole ülearu nutikas ning inimene, kes on kuradiga ahnusest ja kergemeelsusest lepingu sõlminud, võib mõnikord ta käest isegi pääseda, st ei pea talle oma hinge loovutama (S 125). Samas on lugusid kuradiga lepingu sõlminute armetust lõpust. Rumal kurat on vahel inimese vastu koguni heatahtlik (näiteks laenab talle raha), kuid enamasti on ta siiski – kui mitte millegi muu, siis juba lihtsalt ülisuure jõu ja ettearvamatu käitumise poolest – ohtlik, mõnikord on teda aga kujutatud otse inimsööjana (S 91). Kuradi tähtsaim vaenlane on *pit'kiz* 'pikne'; Liivimaa liivlased on tundnud ka nimetust *vana-iza* 'vanaisa', mis on semantiliselt vastav eesti nimetusele *äike* ja soome sõnale *ukkonen*, veel otsesem on seos Lõuna-Eestis tuntud nimetusega *vanõmb*, *vanõmba vihm* 'äike', 'äikesevihm'. Kurat kardab Jumala ja Jeesuse nime ning ristimärki. Ka hundid on kuradi (ja teiste kuratlike olendite) vaenlased. Et kuradil on rahvauskumustes nii oluline, võiks isegi öelda, et keskne koht, on ta hakanud segunema muude uskumusolenditega, nagu varavedajad (puugid), rahaauke valvavad kohutavad vaimud (nende nimetuski on vahel *rõ'-kure* 'rahakurat'), üleloomulikud surnud, kummitused, mõned haldjad ja muidugi nõiad.

Nõidadest ongi liivlased jutustanud taas väga palju muistendeid ja memoraate. Kesksed on neis kuradilepingu sõlmimise ja nõiapidude teemad, aga ka arstimise ja selgeltnägemise – ning eelmistele otse vastandlik – kahjustava maagia teema. Just viimane on olnud valdav nimeliselt määratletud tegelastega memoraadilaadsetes lugudes. Palju on räägitud konkreetsetest pahategudest, nagu teiste kalaõnne äravõtmine, loomade ja inimeste “äranõidumine”. Selleks on kasutatud nii sõnu kui ka muid vahendeid. Nõia tavalisim nimeus on viimastel sajanditel olnud lätilaenuline *bur'ā* (vrd läti *burvis*), lisaks sellele rida muid, mis sageli on nii lätlaste kui eestlastega ühised ja pärinevad saksa keelest (arst, skunstnika jt). Terminite kasutus on muidugi ebajärjekindel, kuigi tendentsina näiteks kasutatakse nimetust *koval* ‘tark’ niisuguste inimeste kohta, kes kõrvaldavad kahjustava maagia mõju ja karistavad selle harrastajaid. Vanimais kirjapanekuis (Sjögren & Wiedemann 1861) on fikseeritud ka veel läänemeresoomeline eeskätt ettekuulutaja või selgeltnägija kohta kasutatud *arbi* ‘arbuja’. Pahatahtlikult, südames kadedust tundev teise inimese loomade, laste jne kiitja (*kad-su* või *kad-silma*) rikub need ära, paneb põdema või põhjustab muu õnnetuse.

Omapärane on nõiakuju, keda on tähistatud nimetusega *võ'l*. Need olid eeskätt öistel nõiasabatitel käijad, aga ka teiste lehmade piima imejad. Oskar Looritsa tabava iseloomustuse järgi ilmutab *võ'l* ennast öösel taeva all lendava tulejoana, päeval aga väljaheite-na (*võ'l-paska*). Mitmeid jutte on taeva all lendava nõia allakukutamisest. Nõiasabatite teema on üldiselt pärit läänest. Huvipakkuv on asjaolu, et liivi vastavates juttudes lendavad *võ'l*ud sageli just Saaremaale – ja Saaremaa on samas see Eesti osa, kus on samuti suhteliselt väga palju nõiasabatilugusid. Saaremaal on tuntud ka liivi *võ'l*-nimetusega sama algupära nimetus *võlu*. Kagu-Eestis vastab neile terminitele *võhl*, Soomes ja Karjalas *velho*. Ka vepsas on sõna varem tuntud olnud. Juba 19. sajandi lõpul osutas soome keeleteadlane Jooseppi J. Mikkola (1894) sellele, et läänemeresoome sõna pärineb vanavene keelest. Juttudest ei selgu alati, kes õieti lendab – kas *võ'l* ise või ta hing. Viimast kontseptsiooni esindab küll selgelt väga variandirohke muistend *võ'l*ust, kelle keha pööratakse ümber ajal, kui ta hing väikese looma, linnu või putuka kujul on väljunud (nn hingelooma-kujutelm).

Vormilisest seisukohast lähtudes jagunevad nõiajutud ühelt poolt kindlakskujunenud süžeedeks, milles kasutatakse mõjukuse tõstmiseks mitut laadi kunstivõtteid, ja teiselt poolt mitmesugusteks amorfseteks temaatilisteks rühmadeks. Väga produktiivne kujutelm, millest on lähtunud hulk jutte, on koduloomade äranõidumine. Erinevad nii konkreetSED isikud, keda nõidumises kahtlustati, nõiutud loomade liik kui ka nõiduse tagajärjed (S 132). Õige mitmelaadsed on ka erinevaist nõidumisvahenditest (nõiasõnad ja -munad, Seitsme Moosese raamat jne) ning nõiakunsti õppimisest (omandamisest) pajatavad lood.

Suhteliselt palju on liivlastel olnud jutte peidetud, enamasti kuhugi maetud varandustest, mille juurde võidi kedagi nt unes juhatada. Liivlaste seas olid soositud lood rahatuledest (*ro-tu'l*), mis põlevad eriti pühade ajal või muidu kindlatel nädalapäevadel. Jutte peidetud aaretest, mis enamasti andsid endast märku rahatuledega, aga ka muul kombel, võeti väga tõsiselt ning need olid tõelise, tegutsema paneva uskumise aine, nagu näitab kujukalt eriti O. Loo-ritsa materjal. Rahatule nägijateks on jutustajate väitel olnud kas nad ise või nende perekonnaliikmed, sugulased, ühekülamehed. Žanriliselt on rahaaugujutud enamasti memoraadid (jutustaja ja kogeja on omavahel lähedased, jutustaja toetub kogeja usaldusväärsusel), kuid ka muistendid, milles otsene seos puudub: tegu on kuulnud, kuigi tõekspeetavate lugudega. Harvem on aarde teemat käsitletud humoristlikult ja tegemist on naljandiga, nagu "vana Zuonkõga" seostatud kooliteelt leitud raha lugu (AT 1644; *Varane õpila-ne*). Aardeusk on osutunud ajale vastupidavamaks kui nt haldjausk. Ka käesoleva artikli autoril õnnestus veel 1980. algul kuulda tõsielujuhtumiks peetud, väga emotsionaalselt esitatud juttu rahatule nägemisest. Muidugi tulevad aardeusu tugevdajatena arvesse aeg-ajalt tõepoolest leitavad aarded. Samas tuleb isegi jutustaja enda, tema vanaisa, venna, ema jt lähedastega seostatud lugudes ette laiemat levikuga, koguni rahvusvahelisi motiive: rahatule sisse peab midagi viskama (S 212); söed muutuvad rahaks (S 213). Raha niisiis osutas küll oma peidukohta, kuid see ei teinud veel kättesaamist hõlpsamaks. Aardeid valvasid sageli hirmutavad olendid, kelle eest tuli põgeneda ja veel õnne tänada terve nahaga pääsemise puhul: aardeotsijat ähvardatakse näiteks üles puua (S 209), ta kõht lõigatakse lõhki (tegelikult osutub see silmamoonduseks)

(S 210). Tasub mainida, et sellised lood on enamasti antud täies konkreetsuses, väga ilmekate detailidega. Teistes aardejuttudes jälle võidi kujutleda, et aare ise muudab ennast mingiks elusolendiks (loomaks või inimeseks), kes puudutamisel muutub kõlisevaks kullaks ja hõbedaks. Nagu paljud muudki uskumusolendid, on ka aardehaldjad omandanud aegade jooksul kuratlikke jooni. Niisugune areng on iseloomulik kristlikele rahvastele üldiselt. Selgeks tunnistuseks kuratlikkusest on erinevates juttudes esinev motiiv Jumala (Jeesuse) nime kartmisest. Selle nimetamisega võib inimene teda ähvardavate aardevalvurite käest pääseda, kuid jääb ühtlasi ilma varandusest.

Rahva kujutlusvõimet on köitnud eeskätt nõidade ebatavaline ja/või raske surm ning nende surmale järgnenud sündmused: üldjuhul peeti nõidu kuradi teenriteks ja arvati, et kurat saab nad lõpuks endale. Kuid ka tavainimestest surnute käekäik teises ilmas on liivlastele jutuainet pakkunud. Tähtsamad teemad on surnute nägemine eriliste võimetega inimeste poolt, surnuhingede külas käigud koju hingedeajal, rahulolematuna siitilmast lahkunute kummitamine ja koduskäimine, isegi nende kättemaks elavatele.

Rohkesti on liivlastel jutte külmkingadest (*külma-känga*). Oskar Loorits osutab selle väga varieeruva välimuse ja olemusega mütolooilise olendi ja vastavate juttude kokkukuulumisele Saaremaa pärimusega, kellega on liivlastel ühine termingi. Külmkingad ilmuvad sageli terve hulga pisikeste lastena, kuid nad võivad olla ka ebamäärase kujuga kummitused või esineda isegi zoomorfsena. Enamasti on külmkinga kogetud inimesele eluohtlikuna või vähemalt hirmutavana. Külmkingahirm põhineb üldisel hirmul ebaloomuliku surma surnute ees, konkreetsemalt on siin tegu vallaliste tüdrukute poolt salaja sünnitatud ja hukatud (st ristimata jäänud) lastega. Külmkingajuttudes on ühiseid motiive üleloomuliku (kummitava) surnu, kuradi, libahundi kohta käivate lugudega. Põimumised ja motiivilaenud on põhjuseks, miks külmkinga kujutelmad on laialivalguvad ja ebamäärased, kuigi temast kõnelevaid muistendeid ja memoraate on palju.

Liivi muistendite lemmiktegelaste hulka kuulusid kahtlemata ka libahundid. Selle olendi nimi *vilkatõks* on liivi keelde laenatud läti keelest ega ole seda tuletatud liivi omasõnast *su'iz* nagu näiteks vastav lõunaeesti *soend* < *susi*. See aga ei tarvitse palju tähendada, sest sageli võidakse selline sõna laenata sellepärast, et oma-

Foto 11. Lahkunu ärasaatmine. Vaid-küla. Vilho Setälä foto 1912. Soome Museovirasto virtuaalnäitus (<http://www.nba.fi/liivilaiset/>).

sõna on tabuline. Populaarsemad on olnud jutud, kus libahundist peremees hangib alati perele toiduks värsket liha (S 164), jookseb aja võitmiseks hundina metsa tööle ja tagasi koju (S 163) jmt. Eriti väärrib tähelepanu, et mitmed muistendid kõnelevad libahundistunud kirikuõpetaja(te)st (*päp*). Sellekohastest lugudest olid tuntumad jutt kirikuõpetajast, kes murrab varsa (S 170), aga ka oma teenijatüdruku teiste libahuntide käest päästnud valge kaelaga (kirikuõpetajast) libahundist (S 170). Eestlastele, kel muidu on rikas libahundipärimus, on niisugune arendus tundmatu. Kui lähtuda Lena Neulandi kataloogist (Neuland 1981), puudub see ka lätlastel. Juttudes saunas koos istuvaid tüdrukuid kimbutavatest libahuntidest segunevad taas kodukäija- ja kuradiuskumused.

Müütilistest haigustest on liivlaste pärimuses kesksel kohal just painaja, kellest kõneldi ühelt poolt rahvusvaheliselt tuntud muistendeid (näiteks oherdiaugust tulnud painajast saadud nooriku lugu), kuid mis teiselt poolt olid seotud elava usuga. Tulemuseks olid jutud, kus rahvusvaheliselt tuntud motiivid olid mõnigi kord

seostatud nimeliselt tuntud inimestega, tihti koguni jutustaja iseenda või oma perekonnaliikmetega. Sageli on inimese kogetud halv enesetundel reaalne põhjus (täis kõht vm), mida küll jutustajad on võinud poolest saadik möönda, kuid seletusena on pakutud ikkagi erinevaid uskumusi ja tavaliselt on selleks rõhumis- ja raskustunde puhul just painaja (*pajna*, *pajna*). Painaja-kujutelm on seotud nõidususega, sest arvati, et just pahatahtlikud, nõiavõimega inimesed on inimestele ja loomadele “painaja peale pannud” või käivad lausa ise painamas. Loomade painamise uskumus oli sedavõrd üldine, et kasutusel olid isegi preventiivsed abinõud, näiteks ristide (sõe või kriidiga) joonistamine või lõikamine jõulude või aastavahetuse ajal laudastele. Samal ajal oli ka maagilisi menetlusi aktiivseks võitluseks painajaga. Traditsiooniline ja konkreetne annavad niisugustes juttudes liitudes lõpmatult palju kombinatioone. Omapärane on muistend, kus noormees abiellub teda painamas käinud neiuga, kes ilmutab nii käitumise kui ka võimega näha teistele nähtamatut oma üleloomulikku päritolu (S 184).

Teine enam-vähem sama populaarne müütiline haigus oli malaaria (hall), liivi *jo'd'*, mille kohta samuti on räägitud ühelt poolt rändsüzeesid (näiteks hallide vestlus – S 190), kuid nende kõrval ka konkreetsete inimestega seotud “haiguslugusid”. Peamiselt on neis juttu mitmesugustest kas asjatuks jäänud või (lõpuks) võidule viinud abinõudest halli vastu. Ühelt poolt vastavad haigusvaimu tegevusega põhjendatud haigustunnused reaalsele malaariahaigusele (vappekülm, sooja- ja külmahoogude vaheldumine, korduvus, kurnav mõju). Teiselt poolt on hall liivlastegi kujutluses olnud vaim, kes otsib ohvrit ega taha temast enam loobuda, kui on ta kord leidnud. Vastavates juttudes on eriti ilmekad haigusvaimu repliigid, mida ta oma ohvri aadressil ütleb. Et malaariahaige vappumine palavikuhoo ajal meenutas ratsutamist, kujutletigi haigusdeemonit ratsanikuna. Tavaline on ohvri nimetamine oma hobuseks või täpsustavalt märaks, kõrviks, lauguks jne, tema hirmutamine ja ähvardamine. Viimast tegi hall eriti siis, kui inimene oli ennast ära peitnud, katnud või määrinud millegi ebameeldivaga. Inimene võis omakorda loota haigusest vabanemist juhul, kui ta jäi kindlaks, ei vastanud haigusvaimu kutsetele ega reageerinud ta ähvardustele.

Tunti ka katku, kes aga jääb liivi pärimuses täiesti kahe eelnimetatud müütilise haiguse varju. Katk on enamasti seostatud am-

mumöödunud aegadega, näiteks Põhjasõjaga. Muistendites on katkuhaldjat varianditi nimetatud lihtsalt surmaks, mis on loogilinegi, arvestades katku laastamistöö ulatust. Eesti keeles on katku sünonüümina tuntud *must surm* (Hiemäe 1997). Kui näiteks liivi hallipärimus on motiivide mitmekesisuselt võrreldav läti ja eesti omaga, siis katku osas on liivi traditsioon eestlaste omast märgatavalt vaesem. Katkudeemoni kuju on välja arendamata, vähestes katkujuttudes on rõhk maa inimtühjaks jäämisel, aga ka taasasustamisel. Need ei sisalda üldiselt üleloomulikke motiive, mistõttu ongi vaadeldavad pigem ajaloopärimuse osana, nagu ka lood sõjaröövlistest.

Ühelt poolt muutis usundilised lood köitvaks asjaolu, et neid olen-deid peeti reaalselt eksisteerivaiks ja seega võis kõik jutustatu potentsiaalselt sündida ükskõik kellega, kas või jutustaja ja kuulaja endaga. Teiselt poolt olid kõikvõimalikud üleloomulikud juhtumid juba sündinud kunagi kellegagi jutustaja lähikonnast: tema isa või emaga, sagedamini vanaisa-vanaema, naabriperemehe või kõige sagedamini selle isa või vanaisaga. Muidugi läks see palju rohkem korda kui abstraktsete kuningatütarde või kolme venna seiklused. Usundiline jutt seletas lihtsalt ja ühemõtteliselt, miks see või teine talu on küla keskmisest jõukam või mis viis selleni, et mõnekümne aasta eest elanud külamees oma toast salapäraselt kadus ning hiljem leiti metsast ainult ta varvas. Selliste juttude abil tehti näitlikult selgeks, miks peab tulele tegema ristimärgi, tuleb täita surija soove jne.

Tuntavalt mängib usundilistes juttudes kaasa ka maastik: just see küngas rannaluidetel, see oja, see vana pärnapuu, see talu olid seotud kirjeldatud sündmusega. Maastikuobjektide reaalsus annab jutule omamoodi usutavusgarantii: see kõik toimus siinsamas, mitte muinasjuttude kolmandas või seitsmendas kuningriigis. Kahtleja võib vaatama minna ja veenduda, et see suur kivi, mille peal nähti kuradi oma pükse paikamas, on praegugi paigal, ja seega on just nagu antud usutavusgarantii ka kuradi nägemisele. Sellise konkreet-suse kaudu seostuvad usundi- ja kohapärimus.

Kui veel peatuda kohapärimusel, siis on liivlased rääkinud näiteks maapinnavormide (Kolka neem) kujundamisest hiidliku kuradi poolt. Kohamuistendites olulised hiid pole liivlaste seas eriti kodunenud. Peale hiidliku kuradi on tuntud veel Saaremaa eest-

lastelt üle võetud hiiu Suure Tõllu (Telu, Tell) kuju ja mõningaid jutte temast. Oskar Looritsa informandid mäletasid veel selgelt nende laenulisust. Samas on liivlased tundnud pajatusi kohapeal reaalselt elanud tugeva jõuga meestest.

Hiidudele (ja hiidlikule kuradile) vastandlike olevustena on liivlased uskunud ka inimeste eest varjatult elavat pisirahvast. Pisiolenditekujutelma suhtelist hilisust näitab muu hulgas liivikeelne terminoloogia, mis on laenuline ja sealjuures ebajärjekindel. Liivi traditsiooni omapära on pisiolendite segunemine metsahaldjatega, nagu loos sellest, kuidas nad lüpsavad oma maa-alale eksinud lehma ja tasuvad selle omanikele heldelt (S 34B). Kõige soositum pisiolenditega seotud süžee liivi pärimuses on lätlastelgi tuntud jutt Dundaga lossist ja haldjate pulmapeost, mille rikub ära *mõltsi jumprou(v)* 'roheline neitsi', läti *zaļa jumprava*. See lugu pärineb baltisaksa traditsioonist.

Samamoodi nagu usundiliste muistendite juures, pole ka tekke-muistendite (*Ursprungssagen*) puhul alati võimalik arvata, kas ja kui kaua need vahendasid traditsioonikandjate maailmapilti ja millest alates oli tegu ajaviiteks räägitavate lugudega, mida võib nimetada kvaasimüütideks (Kuusi 1978). Heaks näiteks viimastest on rahvusvaheliselt tuntud jutud inimese loomisest. US 17 edastab kahtlemata naist naeruvääristavat sõnumit (naine on loodud koera sabast, sest koer oli varastanud jumala poolt selleks valmis pandud Aadama ribi). Osa inimese kehaosade, funktsioonide jne teket kirjeldavaid jutte on seksuaalselt markeeritud (US 23, 29, 30, 31, 32). Nende jutustamise funktsioon võis olla eeskätt (nooremaid, naisi) mänguliselt kiusav, sest pole mõeldav, et keegi oleks tegelikuses selliseid seletusi uskunud.

Samas on tekkelugude seas ka tõsiselt, kuigi mitte alati otsesõnaliselt võetavaid lugusid, nagu US 36, mis seletab, miks inimeselaps pole võimeline kohe pärast sündimist kõndima nagu vasikas, või US 37, kus räägitakse, miks inimene ei tea oma surmaaega ette.

Kuigi liivi rahvaluulet on suhteliselt palju kogutud, pole abso-luutarvud kuigi suured ja nõnda on paljud tekkemuistendite (muidugi ka muud jutu-, laulu-, vanasõna-) tüübid esindatud ainuvariantidega. Kui pole ka rahvusvahelisi paralleele, võivad tekkida kahtlused vastava teksti folkloorsuses. Kinnitust omapäraste tekstide autentsuse suhtes võib anda näiteks nende seotus keelega. Nii-

sugused on ainult Väinö Alho teoses esinevad jutud mõne tähtkuju tekke kohta, mis lähtuvad nende liivikeelsetest nimetustest (US 10, 12). Nimetatute ainuvariandilisus võib tuleneda sellest, et kosmogooniline ainek oli varakult unustusse vajunud suurematel naaberrahvastelgi.

Iseenesestmõistetavalt pole alati kerge piiri tõmmata, kus lõpeb folkloorses jutus vanarahva tarkuse või iseendaga juhtunu võimalikult täpne edasiandmine ja kus algab fantaasia vabalend (näiteks on küsitav, kui tõsiselt võeti kuradi pükstelappimisest ja tema õmb-lusnõelast pajatavat lugu), kus lõpeb tõsi ja algab nali. Nali ise on samuti õige mitmekesine ja hajusate piiridega. On liivlasedki tund-nud rahvusvahelise levikuga puänteeritud naljajutte riiakast nai-sest, meheleminekuhimulistest tüdrukutest, lollidest ja kavalpea-dest jne. Mõnd jutustati niisama, nagu neid oli kuuldud oma saare-maalasest sulaselt, “maamehelt” (st lätlaselt) laadal või kes teab kellelt kusagil sadamas, mõni süžee aga ühendati konkreetsete Lii-vi ranna inimestega, kelle iseloomuomadused ja käitumine meenu-tasid algselt nimetu jutukangelase omi. Muidugi räägiti tõesti ela-nud eredaist isikuist ka tõestisündinud lugusid – võib-olla küll mõ-nesuguse “järeleaitamisega”. Kindlasti kõige populaarsem neist, kel-lega 20. sajandi liivi jutustajad on seostanud kõige erinevamaid lu-gusid, nagu rahvausundilised muistendid, naljandid ja tõsieluju-tustused ehk pajatused, oli Vaid-küla Zuonkõ talu kunagine pere-mehe, keda juttudes nimetataksegi lihtsalt “vana Zuonkõ”. On ilm-ne, et selle koondkujuga seotud juttude alla on liidetud nii mitme põlvkonna Bertholdide suguvõsa esindajate erakordsed juhtumised kui ka hoopis fantaasiavalda kuuluv. Vana Zuonkõ oli kahtlemata liivi rannakülades tõestisündinud või tõestisündinuks peetud juh-tumitest kõnelevates lugudes niisama dominantne tegelane kui nt kurat usundilistes juttudes.

Võib-olla seetõttu, et Oskar Loorits suutis näha asja avaramalt, kui see 1920.–1930. aastate folkloristikas tavaks oli, aga ka tänu liivlaste eneste seas samal ajal maad võtnud rahvuslikule enese-teadvusele ja hoolitsusele oma rahva ajaloo ning kultuuripärandi säilitamise eest, on arhiivi(de)s suhteliselt palju autobiograafilisi jutustusi ja perepärimusi. Nendes on juttu sellest, kuidas viimaste sajandite *suur ajalugu* alates Krimmi sõjast kuni Teise maailmasõ-

jani kajastus Liivi rannas. Pole vist põhjust täpsustadagi, et suurte sõdimised tõid liivlastele ainult häda, nagu vintsutavad sundeva-kuatsioonid, jälitamised, vangistamised. Huvi on pakkunud jutustajatele ja kuulajatele lood sellest, kuidas on aegade vältel muutunud elulaad (tehnilised uuendused, uued liiklusvahendid, toidud, riietus jne), aga ka meelelaad ehk mentaliteet. Suuresti just selliste küsimuste vaatlusele on keskendatud *Liivi rahva usundi* V, autori poolt viimistlemata jäänud köide. Ühtlasi tuleb veel kord tõdeda, et selliste, oma üleskirjutamise aega ulatuvate ja sellal olulisteks peetud teemade jälgimisega oli Oskar Loorits oma ajast tunduvalt ees: uurimisparadigmad, nagu pärimuslik ajalugu, eluloouurimused jt, muutusid menukateks alles 20. sajandi lõpuküm- nendeil. Liivlaste elulugude uurimist ongi jätkatud uut ajajärku hõlmava materjali põhjal, mis puhul jutustajad ei ole isegi enam keele edasikandjad, kuid tunnevad end liivlaste või liivlusega seotutena (vt Zirnīte 2002).

RAHVALUULE LÜHIVORMID

Vanasõnad

Akadeemik Arvo Krikmann pole väsinud rõhutamast, millise alust-paneva tähendusega oli nii eesti kui teiste läänemeresoome keelte vanasõnade uurimisele (nüüdseks juba kadunud) Soome professori, ülemaailmselt tunnustatud parömioloogi Matti Kuusi algatus koostada Põhja-Euroopa võrdlev vanasõnaväljaanne. Seni on selle projekti otseseks tagajärjeks olnud üks köide (*Proverbia* 1985), oodata on jätku (Krikmann 2001). Ehk olulisemakski kui võrdlevat väljaannet ennast tuleb pidada eeltöid. Eestis ilmusid eestlaste eneste ja mitme läänemeresoome rahva (vadja, liivi, vepsa) vanasõnade teaduslikud väljaanded, mis andsidki võimaluse ühiseid tüüpe tuvastada.

Liivi vanasõnad on seega hästi läbi töötatud. Väljaanne (LV) on varustatud eesti ja läti paralleelidega, selle koostamisest võtsid osa nii teenekas läti parömioloog Elsa Kokare kui ka Pētõr Damberg. Väljaanne sisaldab kokku 1088 vanasõnatüüpi 2045 tekstiga ning selle põhjal on lausa samm-sammult, tüüp-tüübilt jälgitav, kuidas

osa liivi vanasõnu on seotud eesti (*resp* läänemeresoome) traditsiooniga, osa täiesti loomulikult läti omaga, ning kuidas ainult liivlastelt kirjapandute kõrval on endastmõistetavalt üsna palju selliseid, mis on levinud väga laial alal. Vanasõnad on muinasjuttude kõrval labiilseimaid žanre. Euroopas kuuluvad niisuguste laialt levinud ja väga populaarsete vanasõnade hulka sageli Piiblist pärit vanasõnad. Liivlased pole siin erandiks. Toome näiteks LV 566: *Kis tuoizõn oukõ kovab, se i'z si'zzil sadab* 'kes teisele auku kaevab, see ise sisse kukub' (a2). See lätlastelegi hästi tuntud vanasõna on läänemeresoomlastel rekordtüüp ja kuulub liivlastelgi 14 variandiga kolme populaarseima hulka.

Kõige populaarsem liivi vanasõna on 17 variandiga LV 466: *Ala vantlõ miestõ kibarõs* 'ära vaata meest kübara järgi' (a1). See on tuntud nii lätlastel, eestlastel kui ka soomlastel, kuid idapoolsematel läänemeresoomlastel rahvastel, samuti sakslastel ja rootslastel enam päris otseseid paralleele ei leia, tundmatu on see venelastele. Seevastu liivi vanasõnadest variantide arvult (15) teisel kohal olev (LV 216: *Karnaz karnõn silmõ äb knob* 'kaaren kaarna silma ei noki' on ühevõrra hästi tuntud nii idas kui ka läänes, venelastel, sakslastel ja teistel läänemeresoomlastel on sellele vägagi otsesed vasted.

Liivi vanasõnad peegeldavad hästi nende geograafilist asendit ja kultuurimõjusid. Arvo Krikmanni kogu repertuaaril kui tervikul põhinev statistiline analüüs näitab, et liivi vanasõnadel on ootuspäraselt väga tugev seos ühelt poolt eesti, kuid teiselt poolt ka läti vanasõnadega. See, et liivi-läti suhe on märksa tugevam kui eesti-läti suhe, pole üllatav, kuid tähele tasub panna, et vanasõnade statistiline analüüs näitab ka, et liivlased on tõesti vastu võtnud rohkem saksa mõjusid kui teised lääneorientatsiooniga läänemeresoomlased – eestlased ja soomlased (Krikmann 1985). Muidugi ei tohi siinkohal unustada tõsiasja, et "eesti vanasõna" on sellistes statistikates üldistus, mis hõlmab ülemaaliselt tuntute kõrval neidki, mis esinevad vaid mõnes Põhja-Eesti rannakihelkonnas ja on saanud tõenäoliselt soomlastelt, samuti et üksikutes Läti piiri äärsetes kihelkondades on nähtavasti lätlastelt laenatud. Nagu mõnede kallendri vanasõnade puhul on õnnestunud osutada (Salve 1987), võib ka muude liivi vanasõnade puhul eeldada tugevamaid seoseid Saaremaaga, eriti Sõrve poolsaarega.

Seik, et liivlastel on teistest läänemeresoomlastest rohkem ühisvanasõnu sakslastega, ei tarvitse siiski seletada ainult intensiivsemate laenusuhetega. Põhjuseks võib olla asjaolu, et suhteliselt hilja kogutud liivi vanasõnade hulgas on suurem osa uuemal ja ühtlasi väiksema unikaalsusega repertuaaril. Need pole aga tuntud ainult sakslastel, vaid suure tõenäosusega ka neil Euroopa rahvastel, kelle kohta väljaandes võrdlusmaterjali ei esitata. Laia rahvusvahelise levikuga on juba jutuks olnud piiblivanasõnad, aga paljud muudki populaarsed ütlemised. Tuletagem meelde kas või muna, mis tahab kanast targem olla; õuna, mis ei kuku õunapuust kaugele; kingseppa, kel pole midagi jalga panna; naiste pikki juukseid ja lühikest aru ning paljusid teisi. Usutavasti on need läbinud tee sakslastelt läti (keele) kaudu liivlastele. Ja olgugi, et samad, teisele augu kaevamisest või naiste lühikesest arust rääkivad vanasõnad on lätlastelegi tuntud, ei lase tervikuna unikaalsem materjal neid üldpildis nii ette tõusta – samuti nagu eestlastegi puhul. Samas on ka liivlaste-suguse väikese rahva repertuaar tervikuna ikkagi kordumatu kas või erinevat algupära vanasõnade ainulaadse kombinatsioonina, pealegi on selles mingi osa ka mitte kusagil mujal esinevaid vanasõnu. Väljaandes on, tõsi küll, välisvasteteta tüüpe õigegi palju, tervelt 294, kuid mõnelegi neist võib ehk siiski leiduda vasteid kaugemalt, mõnede, eriti ainuvariandiliste puhul aga ei ole täit kindlust nende traditsioonilisuses.

Eesti ja soome traditsiooni kohaselt on muide liivi vanasõnade väljaandes avaldatud ka tekste, mis kuuluvad kalendripärimusesse ja mida läti folkloristikas pole vanasõnadena arvestatud. Tundub ka, et läti folkloorile pole rahvakalendri tähtpäevadega seotud loodusemärkide, ilmaennete, töökäskude ja -keeldude kontsentreeritud kujundlik esitamine sedavõrd omane kui läänemeresoomlastele, kellel (sh liivlastel) on kompaktsed, stabiilse sõnastusega nn kalendrivanasõnad väga levinud. Näiteks on liivlased ütelnud:

*Foto 12. Pētõr Damberg
(1909–1987).*

Nigulapäeva (9. detsember; mõeldud on muidugi nigulapäeva vana kalendri järgi, mis oleks uue kalendri järgi 22. detsembril) *öö on kõige pikem, siis kukub kotkas puu otsast maha*. Selle ütlemisega on kujundlikult väljendatud talvise pööripäeva ümbruse ööde peaaegu lõputuna tunduvat pikkust: kotkaski, tugev ja valvas lind, ei suuda nii kaua puu otsas püsida. Kuigi ka eestlased ja soomlased on kasutanud öö pikkuse piltlikuks väljendamiseks linnukujundit, on liivi traditsioonil selge omapära (Salve 1987).

Mingi osa liivi kalendrivanasõnadest võib siiski olla mõjutatud eesti traditsioonist. Seda laseb oletada vastava vanasõna tugev asend eesti traditsioonis ja vormitunnustest nt algriimi (ühe lause(osa) või värsirea sõnade algushäälikute kokkulangemine) kasutamine. Nii on lugu näiteks vanasõnaga, mis kirjeldab sügistalve ilnamuutusi tähtpäevade kaupa: *Mart* [mardipäev] *matab*, *Katrin katab*, *Andōrz artōb jara* [harutab, st lõhub ära jää- ja lumekatte] (LV 436). Seevastu võib oletada läti traditsioonist ülevõtmist-tõlkimist juhtudel, kui läti vanasõna on väga heakõlaline, liivi omas aga eufoonilised võtted puuduvad *Muo'lmōd juvad, pista kuottō* (LV 341 a2), vrd läti *Abi labi, baz maisa* 'Mõlemad head, pista kotti'.

Kõrvalepõige kalendrisse

Et jutt on jõudnud juba nn kalendrivanasõnade juurde, siis olgu mõne sõnaga puudutatud ka kalendrikombeid. Liivi rahvakalendrist tervikuna on rohkem eriuurimusi kirjutatud kui mõnestki muust rahvaluule ja -usundi juurde kuuluvast nähtusest, eelkõige muidugi konkreetsete tähtpäevade kommetest (Loorits 1951, 1958; Salve 1994, 1998b). Oskar Loorits on käsitlenud rahvakalendri üldprobleemide ja konkreetsete tähtpäevade kombestikku ka *Liivi rahva usundi* IV köites (Loorits 2000).

Muidugi on O. Looritsa väljaspool Eestit ilmunud uurimused raskesti kättesaadavad, samas aga *Liivi rahva usundi* IV köite käsitlus pole kõige õnnestunud: rahvakalendri (mis ju oli põhiliselt kristliku alusega) tähtpäevi ei vaadelda nende aastaringses järgnevuses, vaid pühade isikute kaupa (Jeesus, Maarja, pühakud), kellega ühed või teised pühad või tähtpäevad on seotud. Lisaks sellele on käsitlustes ära toodud ka ainekikku, mida on raske pidada rahva-

kalendrialaseks, nt tekkelugusid, muistendeid, isegi muinasjutte ja naljalugusid, mistõttu tõeline rahvakalendriainestik kõiges selles hajub. Lähemas minevikus ilmunud lätikeelne ülevaatlilik käsitlus (Salve 1994) keelebarjääri tõttu eesti lugejaid eriti ei aita. Siiski pole siinkohal mõtet ka kogu eelviidatud artiklit siinsesse põimida, sest see paiskaks proportsioonid segi.

Et aga rahvakultuuri oluline tahk hoopis kõrvale ei jääks, heidame pilgu ainult ühele kalendrikommete atraktiivseimale osale, mis samas ilmekalt näitab liivi traditsioonide seoseid ühelt poolt eesti, teiselt poolt läti omaga – ning samas nende kordumatust tervikuna. Juttu tuleb nn sanditamisest ehk maskeeritult küla pidi käimisest, millega enamasti kaasnes ka andide kogumine (vt ka Salve 1984).

Liivlastel oli – sarnaselt eestlastega – väga populaarne mardi- ja kadripäeval maskeeritult mööda küla käimine, mida aga nende vahetud läti naabrid ei tundnud. Üldse oli nendel päevadel maskeerimine lätlastel levinud juhuslikumalt, kadrisandid olid sealjuures üpris haruldased. Mõnesuguseid detaile on liivlased oma mardikommetesse kindlasti üle võtnud saarlastelt – või siis on üpris tihe suhtlus liivi traditsiooni muul moel mõjutanud. Nii näiteks püüdsid liivi mardisandid kõnelda “saaremaa keelt”, mis tegelikult oli segu liivi ja moonutatud eesti keelest, neid võidigi nimetada “saarlasteks”. 20. sajandi esimesteks kümnenditeks muutusid mardi- ja kadrisandid omamoodi “liivi märgiks”: neid peeti just liivlastele omasteks ja vastanduti selle alusel “maameestele”. Viimased harrastasid sanditamist Euroopas tavalisel karnevalipäeval – vastlapäeval –, mis oli samuti jõudnud liivi traditsioonis juurduda.

Nagu öeldud, ei jäänud liivlastele võõraks ka nende läti naabritele (ja ühtlasi suurele osale Euroopa rahvastest) omased vastlasandid. Vastlaõhtu oli (kasutada oleva materjali alusel vähemalt 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses) kahtlemata võrreldav mardi- ja kadriõhtuga maskeeritult ringikäimise populaarsuse poolest. Samas erinesid just vastlasandid maskeerimisviiside mitmekesisuse poolest kõige enam mardisantidest, aga – ja see võrdlus on relevantsem – ka kadrisantidest. Kui viimaste puhul on valdavalt rõhutatud rõivastuse heledust (ka maagilist mõju taotleti valgete rõivaste kaudu), siis vastlasantide puhul on kirjeldusi loo-

Foto 13. Maskeeritu "sõel". Foto F.
Linnus 1928. ERM 475: 32.

mamaskidest, kindla rolli eten-
damisest (*tukkil*) jms. Siin võib
näha läti (ja sedakaudu kahtle-
mata kaugemaidki) eeskujusid.

Barbaraõhtune maskeerimi-
ne äratab tähelepanu oma
erandliku, väga otseselt tootmis-
maagilise funktsiooni poolest,
mis dikteeris ka maskeerimis-
viisi. Barbarasandid pidid ni-
melt tagama järgnevak aastaks
hea lambaõnne, seetõttu imitee-
riti nii välimuse kui ka käitumi-
se poolest lambaid.

Vähem teateid on tuhkapäe-
vastest maskeeritutest, kes aga
olid veel 20. sajandi algul, võib-
olla isegi Läti Vabariigi esime-
sel aastakümnel kindlasti tra-
ditsioonis. Teadete suhteline
nappus võib johtuda lihtsalt sel-
lest, et kogujad oma tausta tõt-
tu ei taibanud "kõhulõikajate"

(just sellist nimetust kandsid tuhkapäevased maskeeritud) kohta
küsida. Iseenesest on see huvitav tava, kus mängiti läbi lihatoidult
kalatoidule üleminek paastuajal, ühtlasi aga oli kombel märkimis-
väärne lõbustuslik funktsioon. Ainult üks teade kõneleb
nigulapäevasest ümberriietumisest. See on aga siiski arvesse võe-
tav kui kas või hääbuva traditsiooni kajastaja, sest sellelgi päeval
on tegemist rahvusvahelise traditsiooniga ja pealegi oleks nigula-
päeval kui barbarapäevale järgneval tähtpäeval maskeerimise kom-
me üheks pühade paarsuse põhimõtte tagajaks: nii näiteks on mar-
dipäev olnud meeste püha, kahe nädala pärast järgnev kadripäev
naiste oma; vastlapäev on tüdrukute (ja naiste) püha, järgneval tuh-
kapäeval käisid aga ringi mehed. Vastavalt oli ka barbarapäev nais-
te püha, aga paari päeva pärast järgnev nigulapäev meeste oma.

Võibki öelda, et liivlaste sanditamistraditsioon oli erakordselt laia diapasoonega, sisaldades sel kombel samastumis- ja vastandumisvõimalusi nii meretaguste kui ka maapoolsete naabritega.

Mõistatused

Tundub ootuspärane, et niisugune tasakaalustatud asend eestlaste ja lätlaste vahel ilmneks ka liivi mõistatuste lähemal uurimisel. Sellega pole kahjuks veel tõsisemalt tegelema hakatud, kuigi mõistatused, nagu algul öeldud, on pea-aegu ainuke rahvaluuleliik, millest midagi on talletatud ka Liivimaa (Vidzeme) liivlastelt (Sjögren & Wiedemann

1861), järelikult on nad seda huvipakkumad. Tõsi küll, Salatsi mõistatuses äratav esmapilgul võõristust mitteläänemeresoomeline (kuid samas ka mittelätipärane) *üks*-sõna kasutamine määramatu artikli funktsioonis (vrd saksa *ein*), mis loob mulje, nagu oleks tegu tõlkega saksa keelest. Samas on nimetatud korjanduses piisavalt materjali ehedusele viitavaid jooni. Tõlkekahtlustele räägib vastu samuti vaieldamatu tõsiasi, et 19. sajandi esimesel poolel kippusid ka eestlastest autorid oma originaalkirjutistes kasutama nii mingeid artikli funktsioonis sõnu kui ka arvukalt muid saksapäraseid võtteid – see tulenes lihtsalt saksa keele kõrgest staatusest.

Kui arvestada, et mõistatused on üldse äärmiselt mitmetahuline žanr, milles põimuvad filosoofiline ja lapsik, ratsionaalne ja absurdne, maagiline ja religioosne ja mis kõik veel, keelemängudest kõnelemata, on ilmne, et liivi mõistatused tuleks kiiremas korras avaldada.

Foto 14. Maskeeritu "kurg". Foto F. Linnus 1928. ERM 475: 34.

Esialgsete tähelepanekute korras võib nentida, et liivi mõistatused kasutavad rohkesti mitmeid läti repertuaaris populaarseid võtteid ja klišeesisid. Näiteks sellistest sobib sõna (adjektiiv) kordamine mõistatuse algul noomeni ees. Nii võivad klišeega: *Piški, piški miez... läti Mazs, mazz vīriņš...* 'pisike, pisike mees...' alata nii kukke kui kella ja mesilast tähendavad mõistatused, samas kui mesilane võib olla ka *piški, piški niem...* 'pisike, pisike lehm...' Metafoori *piški, piški neitst...* 'pisike, pisike neitsi...' kasutatakse kinna, küünalt jne tähistavates mõistatustes. Korduda võivad ka muud adjektiivid, näiteks *Sūr, sūr kila, āp kūl āp piņ uttam, āp kikkid lōlam.* – *Kalmdadtara* 'Suur, suur küla, ei kuule ei koera haukumist, ei kuke laulmist. – Surnuaed (vrd Ancelāne 1954: 1486b). Eesti (Lõuna-Eesti) mõistatustes esineb adjektiiv kordust üsna harva ja neil juhtudel on põhjust oletada läti laenu. Väga jõuliselt on see tunginud Lätis paiknenud Eesti keelesaarte repertuaari. Teine lätipärane kliše liivi mõistatuste alguses on *Metsas sündinud, metsas kasvanud...* Samas on liivi mõistatustes üsna produktiivne olnud ka kliše mehest, kes läheb metsa või lakka, mis on ülitavaline näiteks Eestis, samuti Soomes. Mõnevõrra esineb nimetatud metafoorne pilt siiski ka läti mõistatustes. Seda saab kasutada erinevatele mõistatamisobjektidele osutamiseks, muutes vaid teksti teist poolt.

Näiteks võiks tuua õrrele magama minevat kukke tähendava mõistatuse *Miez lāp tubappāl, voza kous pāpāl* 'Mees läheb lakka, lihakauss pea peal', millele samuti pole teada täpset läti vastet, aga mis Eestis on väga tuntud. Läti kuke-mõistatuste hulgas esineb küll ka juhuslikumalt kuke punasele harjale viitavaid kujundeid: seda võrreldakse singiga, aga lokuteid võrreldakse suus oleva lihastükiga. Valdavad on läti repertuaaris siiski teistsugusel metafoorikal (*luust nina, lihast habe vms*) põhinevad kuke-mõistatused, millele võib samuti leida nii eesti kui ka liivi vasteid. Samas on sellise, luust suud või nina ja lihast habet kujundena kasutavad mõistatused olnud soositud paljudel Euroopa, aga kaugematelgi rahvastel (Taylor 1951: 539–540).

Väga huvitav on läänemeresoome-balti vanade kultuurisuhete seisukohalt lühimõistatus *Sada silme miers*, mis tähendab kala-võrku meres. *Sadasilm* ongi mõistatust kandev kujund, metafoor

või kenning. Samasugune mõistatus kalavõrgu kohta on Alma Ancelāne (1954) andmeil tuntud erinevates Läti maakondades. Ühtaegu on lätlastel veel teine kalavõrgu mõistatus, mis meenutab keerdküsimust: *Simtācis, bet neredz* 'Sada silma, aga ei näe' (Ancelāne 1954: 3263). Lätis ja Lõuna-Eestis esineb sama kenning sõela tähendavas mõistatuses *Simtācis kaudzi met* (Ancelāne 1954: 2809a) ja *Sada silma kuhja luu* (Eesti mõistatused II: 1884). Siiski ei saa antud puhul kiirustada järeldama, et mõistatused on nii liivlased kui lõunaestlased lätlastelt laenanud. Nimelt on *sadasilm* just kalavõrgu kenningina ka Eestis, ja sealjuures just Lõuna-Eestis tuntud ilmselt juba väga ammustest aegadest, sest ta ei esine ainult mõistatuses, vaid ka regilaulus, st etniliselt palju stabiilsemas ja kindlamalt keelega seotud žanris (Salve 2002b).

Liivi kõnekäändude (nagu ka vanasõnade, ennete, uskumuste, mitmesuguste juttude jms) kaudu on O. Loorits püüdnud iseloomustada liivlaste uuemat ajalugu, ühiskondlikke suhteid ja mentaliteeti, tuues vahel kõrvale ka võrdlusi eesti, vähem läti vastavaist ütlustest. Seetõttu on neist eriti *Liivi rahva usundi* V köites toodud hulganisti näiteid – peamiselt ainult eestikeelses tõlkes, vähemal määral ka algkeeles. Kuna kõnekäänud kuuluvadki õieti ühelt poolt keelde, teiselt poolt folkloori, võib neist leida selliseid keelepäraseid jooni, mis on omased teistegi läänemeresoomlaste fraseoloogiale. Heaks näiteks läänemeresoomelise fraseoloogia kohta on avara semantikaga *meel/mel'*-sõnaga seotud arvukad ütlused, mida ei saa muudesse keeltesse niisama lihtsalt, erinevates seostes sama sõnatüve kasutades tõlkidagi.

Liivi keelt emakeelena kõnelejaid on nüüdseks jäänud nii vähe, et neid võib ühe käe sõrmedel üles lugeda. Või pole neidki enam vaja. Paraku on selliseid kaduvaid keeli maailmas palju. Neid on tegelikult kogu aeg olnud, nii kaugele kui me teame. Kus on need rahvad, kelle nimed on Piiblis? Kus on rahvad, keda teame kroonikatest ja rahvapärimustest? Ka soome-ugri või laiemalt uurali rahvaste seas on mitmeid, kellest teame ainult nimesid. Liivlastest pole jäänud ja ei jää tulevikus kestma ainult nimi. Siiani on elujõuline liivluse idee. Kuigi me ei saa enam kõnelda elavast liivi folkloorist, saame kõnelda liivi folklorismist. Noored inimesed õpivad ja laulavad esivanemate laule, nad esinevad liivlastena Riias, Tallinnas ja

Brüsselis. Võib öelda, et liivi kultuur kui märk on üpris tugev veel 21. sajandi alguses.

Nagu iga keel on omamoodi täiuslik süsteem, nii on seda ka iga uskumuste, kommete, juttude, laulude ja muude suulise rahvaloomingu liikide tervik. Selles suhtes ei ole vahet suurte ja väikeste rahvaste vahel. Juri Lotmani sõnul pole väikesi keeli ja väikesi kultuure, kuigi on väikesed rahvad (Lotman 1982). Liivi keele ja rahvakultuuri suured aarded on õnneks alal hoitud kõigile, kes ükskõik mis põhjusel tunnevad, et see on nendele oluline.

Selliseid inimesi on siamaani leidunud. Kui need on (kas ise liivi juurtega või mingil põhjusel lihtsalt liivihuvilised) lätlased või eestlased ja soomlased, siis võiks seda pidada ootuspäraseks. Muidugi on liivi-huvilisi ja -uurijaid ka kaugemal Euroopas, koguni Ameerikas ja muudel maadel ja mandritel.

LÜHENDID

AT – vt Aarne & Thompson 1961.

LF – Liivi Folkloor (käsikirjaline kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis).

LFK – Läti Folklooriarhiiv (*Latviešu folkloras krātuve*).

LRU – vt Loorits 1926a = 1998; 2000.

LV – vt Mälk *et al.* 1918.

S – *Sagenvarianten*, vt Aarne 1918, Loorits 1926b.

US – *Ursprungssagen* (eesti k tekkemuistendid), vt Aarne 1918.

VLL – vt Loorits 1936.

KIRJANDUS

Aarne, Antti 1911. *Finnische Märchenvarianten: Verzeichnis der bis 1908 gesammelten Aufzeichnungen*. Folklore Fellows' Communications 5. Hamina: Suomalainen Tiedeakatemia.

Aarne, Antti 1918 = *Estnische Märchen- und Sagenvarianten: Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftssammlungen gehörenden Aufzeichnungen mit der Unterstützung der Finnisch-ugrischen Gesellschaft*. Folklore Fellows Communications 25. Hamina: Suomalainen Tiedeakatemia.

Aarne, Antti & Thompson, Stith 1961. *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. Folklore Fellows' Communications 184. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

- Alho, Väinö [= Wallin-Voionmaa, Väinö] 1891. *Liivin kansa, sen entisyys ja nykyisyys*. Jyväskylä.
- Ancelāne, Alma 1954. *Latviešu tautas mīklas: Izlase*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība.
- Blumberga, Renāte 2004. Oskar Loorits ja liivlased. *Mäetagused: Hüperajakiri* 24, lk 9–17 (<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr24/blumberga.pdf> – 12. september 2007).
- Damberg, Pētōr 1935. *Jemakiel lugdōbrantōz: Skuol ja kuod pierast* 1. Helsinki: Suomō Skuollist = Suomalaisuuden Liitto.
- Eesti mõistatused II = Hussar, Anne & Krikmann, Arvo & Saukas, Rein & Voolaid, Piret 2002. *Eesti mõistatused II: 1351-2800 = Aenigmata Estonica II: 1351-2800*. Monumenta Estoniae antiquae IV. Tartu : Eesti Keele Sihtasutus.
- Ernštreit, Valt 1998. *Ma akub sinda vizzō, turska! Livō luolkub = Es viltigaks par tevi, menca! Libiešu dzejas izlase*. Rīga: Livō kultur sidam.
- Hiimäe, Reet 1997. *Eesti katkupärimus*. Monumenta Estoniae antiquae 2. Eesti muistendid: Mütoloogilise haigused 1. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Karma, Tõnu 1986. Vahejuhtum Riia-Vindavi reisirongis. Ahven, Heino (toim). *Emakeele Seltsi aastaraamat* 30 (1984). Tallinn: Eesti Raamat, lk 197–199.
- Kettunen, Lauri 1920. Liiviläis-matka. *Virittäjä: Kotikielen seuran aikakauslehti* 24, lk 111–119.
- Kettunen, Lauri 1922. Liivlaste mereneitsid noorad. *Eesti Keel* 1, lk 3–7.
- Kettunen, Lauri 1925. *Untersuchung über die livische Sprache I: Phonetische Einführung. Sprachproben*. Acta et commentationes Universitatis Dorpatensis B: VIII: 3. Tartu.
- Kettunen, Lauri. 1927a. Liivi nora. Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 13–14.
- Kettunen, Lauri 1927b. Eesti kurat, liivi kure. *Eesti Keel* 4, lk 84–89.
- Kettunen, Lauri 1938. *Livisches Wörterbuch: Mit grammatischen Einleitung*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 5. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Kettunen, Lauri 1960. *Matkapakinointa ja muita muistelmia: 1925–1960*. Helsinki: Jakaja.
- Krikmann, Arvo 1985. The Connections between the Balto-Finnic and Non-Balto-Finnic Materials. Kuusi, Matti & Joalaid, Marje & Kokare, Elsa & Krikmann, Arvo & Laukkanen, Kari & Leino, Pentti & Mälk, Vaina & Sary, Ingrid (koost & toim). *Proverbia septentrionalia: 900 balto-finnic proverbs types with russian, baltic, german and scandinavian parallels*. Folklore Fellows' Communications 236. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, lk 29–36.
- Krikmann, Arvo 1997. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse I: Põhimõisteid. 1. an-risuhteid. Üldprobleeme*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/Parintro.pdf> – 12. september 2007).
- Krikmann, Arvo 2001. Viimane pikk pilk "Proverbia septentrionalia" valmimislõole. Krikmann, Luule & Kõiva, Mare & Salve, Kristi (toim). *Paar sammukest XVIII*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 11–114.
- Kuusi, Matti 1978. Kalevalakielen kysymyksiä. *Virittäjä: Kotikielen seuran aikakauslehti* 3, lk 209–225.

- Kõiva, Mare 1998. Ööitketaja ja ööema eesti ja läänemeresoome rahvapärimuses. Pajusalu, Karl & Jüvä Sullöv (toim). *Õdagumeresoomõ väikuq keeleq = Läänemeresoome väikesed keeled: Konverents Kurgjärvel rehekuu 23.–25. 1997*. Võro Instituudi toimetiseq = Publications of Võro Institute 4. Võro: Võro Instituut, lk 121–131.
- Lapin 1977 = Лапин, Виктор А. Русская песня у вепсов: (К вопросу о генезисе народного музыкального мышления). Rüütel, Ingrid (koost & toim). *Soomme-ugri rahvaste muusikapärandist: Uurimused = Музыкальное наследие финно-угорских народов*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 183–211.
- Loorits, Oskar 1926a = 1998. *Liivi rahva usund I–III: Mit einem Referat: der Volksglaube der Liven*. Tartu (ilmund ka eraldi vihikuteha aastatel 1926–1928 sarjas Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). B ; XI.1) = 1998, sarjas Eesti Keele Instituudi rahvausundi tööühma väljaanne. Tartu: Eesti Keele Instituut (I ja II kd vt ka <http://haldjas.folklore.ee/rl/pubte/ee/lru/> – 12. september 2007).
- Loorits, Oskar 1926b. Livische Märchen- und Sagenvarianten. Folklore Fellows' Communications 66. Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia.
- Loorits, Oskar 1931. Der norddeutsche Klabautermann im Ostbaltikum. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1929*. Dorpat: Gelehrte Estnische Gesellschaft zu Dorpat 1931, lk 76–125.
- Loorits, Oskar 1936. *Volkslieder der Liven*. Õpetatud Eesti Seltsi toimetused = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 28. Dorpat: Gelehrte Estnische Gesellschaft.
- Loorits, Oskar 1951. Das livische Kalendarium. ARV: *Tidskrift för nordisk folkminnesforskning* = ARV: *Scandinavian yearbook of folklore* 6 (1950). Stockholm: Almqvist & Wiksell International, lk 100–144.
- Loorits, Oskar 1958. Eine altrussische Tradition bei den Liven und Letten. *Commentationes Balticae: Jahrbuch des Baltischen Forschungsinstituts* 4/5 (1956/1957: 5). Bonn, lk 115–167.
- Loorits, Oskar 2000. *Liivi rahva usund IV–V: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi tööühma väljaanne*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum (vt ka <http://haldjas.folklore.ee/rl/pubte/ee/lru/> – 12. september 2007).
- Lotman, Juri 1982. Noorte Hääle lugejate küsimustele vastab Juri Lotman. *Noorte Hääl* 28.02.1982, lk 1–3.
- Mikkola, Jooseppi Julius 1894. *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen 1: Slavische Lehnwörter in den west-finnischen Sprachen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 8. Helsingfors: Suomalais-ugrilainen seura.
- Mägieste, Julius 1964. *Liiviläisiä tekstejä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 276. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mägieste, Julius 2006. *Muistoja Liivinrannasta. Liivin kieltä Ruotsista*. Honko, Anneli (tõlk, toim). Suomalais-Ugrilaisen Seura toimituksia 250. Helsinki.
- Mälk, Vaina & Damberg, Pětör & Kokare, Elza & Krikmann, Arvo & Vaba, Lembit & Viitso, Tiit-Rein & Vääri, Eduard (koost) 1981. *Liivi vanasõnad 1–2: Ees-ti, vadja ja läti vastetega*. Tallinn: Eesti Raamat.

- Neuland, Lena 1981. *Motif-Index of Latvian Folktales and Legends*. Folklore Fellows' Communications 229. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Nilus, Valter 1935. Leivu rahvas. *Keel ja Kirjandus* 8, lk 365–381.
- Paulson, Ivar 1965. Die Wassergeister als Schutzwesen der Fische im Volksglauben der finnisch-ugrischen Völker. Koressaar, Viktor & Rannit, Aleksis (toim). *Estonian Poetry and Language: Studies in Honor of Ants Oras*. Stockholm: Vaba Eesti, lk 178–201.
- Proverbia 1985 = Kuusi, Matti & Joalaid, Marje & Kokare, Elsa & Krikmann, Arvo & Laukkanen, Kari & Leino, Pentti & Mälk, Vaina & Sarv, Ingrid (koost & toim). *Proverbia septentrionalia: 900 balto-finnic proverbs types with russian, baltic, german and scandinavian parallels*. Folklore Fellows' Communications 236. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, lk 29–36.
- Rüütel, Ingrid & Salve, Kristi (koost) 1989. *Liivi rahvalaule* [Helisalvestis LP] = *Livonian folk song* = *Ливские народные песни*. Soome-ugri rahvaste laule. Tallinn: ТАЛЛИНСКАЯ СТУДИЯ ГРАМЗАПИСИ. Uussalvestis: 2005 *Livlitz* [Helisalvestis CD] = *Livonians: traditional music*. Tallinn: ARM Music.
- Saar, Theodor 1977. Kotermann. Ahven, Heino (toim). *Emakeele Seltsi aastaraamat* 22 (1976). Tallinn: Emakeele Selts, lk 143–155.
- Saarimaa, Eemil Arvi 1914. Liiviläisten mytologisia uskomuksia. *Virittäjä: Kotikielen seuran aikakauslehti* 18, lk 90–94.
- Salve, Kristi 1984. Sanditamine liivlastel. Liiv, Ellen *et al.* (toim). *Eesti rahvaluule aspekte*. Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed: Uurimusi 10. Tallinn: Eesti Raamat, lk 83–119.
- Salve, Kristi 1987. Talvine nigulapäev liivi rahvatraditsioonis. Sarv, Ingrid (koost) & Valdre, Tiia (toim) *et al. Rahvaluulest*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 21. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 201–215.
- Salve, Kristi 1994. Lībiešu tautas kalendārs. Boiko, Kersti *et al.* (koost & toim). *Lībieši: Rakstu krājums*. Rīga: Zinātne, lk 160–179.
- Salve, Kristi 1997. Mõtteid vepsa rahvalaulust. *Keel ja Kirjandus* 7, lk 470–480.
- Salve, Kristi 1998a. Mõned armsad vanad jutud jõuludeks noortele ja vanadele lugeda. *Mäetagused: Hüperajakiri* 6, lk 123–128 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr6/joulu1.htm> – 10. oktoober 2007).
- Salve, Kristi 1998b. Meri ja kaluritöö liivi rahvakalendris. Kalda, Mare & Kõiva, Mare (toim). *Sator 1: Artikleid usundi- ja kombeloost*. Tartu: Eesti Keele Instituut, lk 102–121 (<http://folklore.ee/r1/pubte/ee/sator/sator1/meri.html> – 12. september 2007).
- Salve, Kristi 2000. Non-Estonian Folklore in the Estonian Folklore Archives. *Journal of the Baltic Institute of Folklore* 3, lk 7–23.
- Salve, Kristi 2002a. Hajamõtteid keelesaartest ja nende rahvalauludest: Lutsi maarahvast lähtudes. Jaago, Tiit & Sarv, Mari (toim). *Regilaul – keel, muusika, poeetika*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 17–55.
- Salve, Kristi 2002b. Brahhülogismidest, peamiselt mõistatustest läti ja (lõuna)eesti suhete aspektist. Ojamaa, Triinu (toim). *Paar sammukest: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat XIX*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 87–118.

- Setälä, Eemil Nestor (koost) & Kyrölä, Väinö (toim) 1953. *Näytteitä liivin kielestä*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 106. Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura.
- Sjögren, Anders Johan & Wiedemann, Ferdinand Johann 1861. *Livische Gram-matik nebst Sprachproben*. Joh. Andreas Sjögren's gesammelte Schriften 2: 1. St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Suhonen, Seppo 1975. *Liivin kielen näytteitä*. Castrenianumin toimitteita 5. Hel-sinki: Helsingin yliopisto.
- Šmits, Pēteris 1926. *Latviešu mitoloģija*. 2. tr. Rīga: Valters un Rapa.
- Šmits, Pēteris 1936. *Latviešu pasakas un teikas XIII*. Rīga: Valters un Rapa (vt ka <http://www.ailab.lv/pasakas/> – 12. september 2007).
- Šmits, Pēteris 1940–1941. *Latviešu tautas ticējumi = Croyances populaires let-tonnes* 1–4. Rīga: Latviešu folkloras krātuve.
- Zirnīte, Māra. 2002. Livonian life stories: Source of identity. Jaago, Tiit & Kõiva, Mare & Kärnsna, Kairika (toim). *Lives, Histories and Identities III: Studies on Oral Histories, Life- and Family Stories*. Contemporary Folklore 3. Tar-tu: University of Tartu & Estonian Literary Museum, pp. 38–56 (<http://lepo.it.da.ut.ee/~lehti/Oralhistory/1.3.Mara.htm> – 12. september 2007).
- Tampere, Herbert 1970. “Lindude äratamine” liivlaste rahvatraditsioonis. Lin-nus, Jüri & Peterson, Aleksei (toim). *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist = О народной культуре прибалтийско-финских народов*. Tallinn: Valgus, lk 193–225.
- Tampere, Herbert 1977. Mõned mõtted liivi rahvalaulust. Rüütel, Ingrid (koost & toim). *Soome-ugri rahvaste muusikapärandist = Музыкальное наследие фин-но-угорских народов*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 135–148.
- Taylor, Archer 1951. *English Riddles from Oral Tradition*. Berkeley: University of California Press.
- Tormis, Veljo 2000. Kuidas tekkis “Liivlaste pärandus?” Tormis, Veljo & Lippus, Urve. *Lauldud sõna*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 159–187.
- Vääri, Eduard 1959. Liivi keele uurimise ajalugu. Ahven, Heino (toim). *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 5. Tallinn: Emakeele Selts, 190–225.
- Vääri, Eduard 1971. Die Liven und die livische Sprache in den Jahren 1920–1970. *Finnisch-Ugrische Forschungen: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach-und Volkskunde* 39: 1/2, lk 139–148.
- Vääri, Eduard 1996. Liivinmaan liivin kielestä. Leskinen, Heikki-Olavi (toim). *Congressus Octavus Internationalis Fenno-ugristarum, Jyväskylä 10.–15.8.1995 IV: Sessiones sectorium: Syntaxis et semantica & Contactus linguistici et status hodiernus linguarum & Cetera linguistica*. Jyväskylä, lk 249–252.

Summary

ON LIVONIAN FOLK BELIEF AND FOLKLORE

The article overviews Livonian folk belief and folklore based on the collecting, publishing work and research of the past 150 years.

Broadly speaking, Livonian studies fall into three periods. In the first period, beginning 1863, all collection work was focused on language, folklore texts being examples of the language. Their authenticity was not a point of importance. However, Sjögren's and Wiedemann's collections do include a lot of valuable folklore material, valuable not only because of the time it was recorded. At the beginning of the 20th century, interest specifically in beliefs and customs flourished.

The second period begins with O. Loorits making his first field trip in 1920 – a period of widespread collecting of folk beliefs and folklore materials. In the 1920s-1930s, young people in Latvia became interested in safeguarding and preserving their culture. However, WW2 disrupted both the lives of Livonians as well as Livonian studies.

A new period began with P. Ariste. He himself and his students recorded many folklore texts as examples of language. This work was continued by E. Vääri, who became a renowned researcher of Livonian language. Petõr Damberg, after his release from the Soviet prison camp, started to collect proverbs for an academic publication and became to be seen as a symbol of all Livonians.

The comprehensive academic edition of Livonian songs was published by O. Loorits in 1936; some new variants have been recorded but no new types. Another important work of O. Loorits was a catalogue of Livonian fairy tales and legends according to the then novel A. Aarne's system.

Legends discussed in the article concern mostly religious ones. O. Loorits emphasised the richness of Livonian fairy lore, especially the special *mother* goddesses. Even more important were witches, witchcraft and devil, closely related to the whole setting.

Livonian folk humor includes a number of topics, but the most prominent are relations between men and women. Some characters have accumulated abundant narrative heritage from jokes to belief

accounts, not to mention personal experience stories. Stories of older historical events have a notably large portion of fantasy and folk narrative motifs in them. Some of the most popular legends are related to treasure lore. Livonian proverb studies are enjoying a good run and the comprehensive academic publication was recently published. Puzzles include a number of characteristically Latvian clichés, in addition to some that are not found in the Latvian material but exist in Estonian.

Although O. Loorits has described the Livonian folk calendar as one of agrarians and cattle-breeders, this is not really the case. The most important livelihood of Livonians – sea-fishing – has a prominent role in their folk calendar.

In conclusion, although the early 20th century marked the extinction of the Livonian language, the Livonian idea lives on. There is also lively interest of researchers worldwide towards their rich language and folklore collections.